

УДК 343.23.343.3/7(477)

І. І. Чугуніков

СОЦІАЛЬНО-НОРМАТИВНА КОНЦЕПЦІЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ (КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ)

Постановка проблеми. Аналіз сучасної літератури та практики застосування кримінально-правових норм свідчить про те, що такий елемент складу злочину, як об'єкт, здебільшого розглядається як соціологічне поняття, наявність якого завжди презюмується у зв'язку з криміналізацією відповідного діяння. Зазначений підхід не тільки позбавляє поняття об'єкта будь-яких інструментальних можливостей під час розв'язання кримінально-правових конфліктів, а й сприяє утворенню розриву між спрямованістю злочину та його суспільною небезпекою, що неминуче призводить до штучного розширення предмета кримінального права за рахунок зарахування до нього відносин, не пов'язаних із заподіянням шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, а тому й до втрати кримінально-правовим регулюванням свого цільового призначення – поновлення порушеного об'єкта. Це дозволяє використовувати кримінально-правові засоби з будь-якою іншою метою, що неприпустимо.

Метою статті є доведення тези про необхідність подолання зазначеної тенденції. Для її досягнення необхідним є створення принципово іншої концепції об'єкта, спрямованої на підвищення його статусу (як обов'язкового елемента складу злочину).

Виклад основного матеріалу дослідження. Із позицій сучасної української кримінально-правової доктрини підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом (далі – КК). Чинний КК України поняття складу злочину не містить (що, на наше переконання, є його суттєвим недоліком), проте у теорії кримінального права майже загальновизнаною є точка зору щодо чотирьохелементної структури такого складу (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона). Зазначені елементи мають обов'язковий характер, тому відсутність хоча б одного з них свідчить про відсутність у діянні складу злочину (кримінального правопорушення), що тягне за собою закриття кримінального провадження постановою слідчого, прокурора або ухвалення виправду-

вального вироку судом (п. 2 ч. 1, ч. 4, ч. 7 ст. 284 КПК України). Оскільки об'єкт є обов'язковим елементом складу злочину, то без його встановлення (визначення) притягнення особи до кримінальної відповідальності є неможливим. Ця теза не викликає сумнівів ні у кримінально-правовій, ні у кримінально-процесуальній літературі. Але які саме обставини свідчать про наявність об'єкта злочину? Ще у середині 19 століття відповідь на це запитання зводилася до такого: «Закони, можуть містити у собі ті чи інші приписи, які розрізняються між собою тим, що виявлення невиконання супроводжується різними для винного наслідками: одні з них передбачені у кримінальному законі, який і визначає стягнення за їх порушення, інші не знаходяться під охороною кримінального закону, хоча нагляд за їх дотриманням покладений на певні органи урядової влади, треті належать лише до сфери цивільних правопорушень і визначаються цивільними законами, у яких встановлюються наслідки цивільного характеру. Таким чином, для визначення наслідків порушення того чи іншого законного припису або заборони необхідно встановити те, до якої з цих трьох категорій належить зазначений припис чи заборона, тобто який закон встановив санкції за їх порушення» [1, с. 31–32]. Через майже 150 років вже в сучасній кримінально-процесуальній теорії зазначається, що в діянні може бути відсутня така ознака складу злочину, як його об'єкт. Із множини суспільних відносин, які охороняються різними галузями права, об'єктом злочину будуть лише такі, які охороняються і передбачені чинним кримінальним законодавством. Посягання на об'єкти, які не названі у кримінальному законі, не можуть бути визнані злочинними, а кримінальні справи про посягання на подібні об'єкти підлягають закриттю, наприклад, коли об'єкт, на який було спрямовано посягання, охороняється не кримінальним законом, а іншою галуззю права (так, неповернення грошей, які були отриманні у борг або неповернення речі, отриманої за договором прокату не містить складу злочину і тягне не кримінальну, а цивільно-правову відповідальність) [2, с. 30]. Звідси постає, що відповідь на поставлене вище запитання є доволі простою – об'єкт злочину завжди присутній, якщо відповідальність за ті чи інші дії передбачена КК. Тобто, на відміну від об'єктивної, суб'єктивної сторони або суб'єкта, наявність яких може бути спростована у процесі правозастосування (імпульсивні та рефлексивні рухи, вплив фізичної або психічної сили, дія нездоланої сили, казус, недосягнення віку, неосудність), об'єкт – виключна прерогатива законодавця, наявність якого правозастосувачем завжди презюмується. Цілком можна погодитися з В.С. Ковальським у тому, що відсутність указівок на об'єкт злочину в актах органів досудового слідства і суду насправді зовсім не означає, що вирішення кримінально-правових питань слідчими, прокурорами, суддями відбувається без встановлення ознак об'єкта [3, с. 154]. Справді, саме цей елемент складу злочину найчастіше використовується як критерій для розмежування діянь, зокрема на рівні постанов Пленуму Верховного Суду. Так, наприклад, відповідно до п. 4 постанови ПВСУ від 12 квітня 1996 р. «Про практику розгляду судами кримінальних справ про

виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів», під час відмежування виготовлення з метою збуту підроблених грошей чи державних цінних паперів або їх збуту від шахрайства належить виходити з того, що об'єктом злочину, передбаченого ст. 199 КК, є кредитно-фінансова система, а об'єктом шахрайства – право власності на майно (кредитно-фінансовій системі шкода не заподіюється). Згідно з п. 2 постанови ПВСУ від 6 листопада 2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності», якщо за викрадення, заволодіння, привласнення, знищення, пошкодження та інші діяння щодо певного майна, предметів або засобів (наприклад, вогнепальна зброя, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, радіоактивні матеріали тощо) відповідальність передбачена за статтями, які містяться в інших розділах Особливої частини КК, то такі діяння мають кваліфікуватися за цими статтями і додаткової кваліфікації за відповідними статтями розділу VI Особливої частини не потребують. Відповідно до п. 9 ПВСУ від 10 грудня 2004 р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля», порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду, не тягне відповідальності за ст. 246 КК. За наявності підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо. Заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК або іншими статтями, якими передбачена відповідальність за вчинення злочинів проти власності. Вилов риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами за ст. 249 КК кваліфікувати не можна. За наявності відповідних підстав дії винної особи можуть кваліфікуватися як посягання на чужу власність (п. 12).

Але сутність питання полягає дещо в іншому – чи може правозастосуваач констатувати відсутність об'єкта у випадках вчинення діяння, яке передбачено чинним КК і наявні інші елементи складу відповідного злочину? Як уявляється, відповідь на це запитання напряму залежить від того, як позиціонується об'єкт – або як соціологічного, або як суто нормативного поняття. Аналіз запропонованих сучасною українською кримінально-правовою теорією концепцій об'єкта злочину з порозумінням його як соціальних цінностей, соціальних благ, інтересів, сфер життєдіяльності, соціальної оболонки тощо або як комплексного явища, яке охоплює собою будь-які підходи до визначення цього елемента складу злочину [3, с. 160], свідчить про те, що усі вони головний акцент роблять на соціологічному складнику цього поняття, наполягаючи на тому, що об'єкт – це щось позитивне, що заслуговує на охорону. Звідси під об'єктом злочину розуміють якесь абстрактне, ідеальне благо, цінність, яке можна виявити лише під час теоретичного аналізу і яке є тільки в уяві людини. Тобто об'єкт злочину ніхто насправді не бачив, а про його існування можна вести мову як про результат роздумів та уявлень [3, с. 155–156]. «Об'єкт злочину не належить до тих ознак його складу, які піддаються безпосередньому

сприйняттю і які можна «пощупати», – зазначає В.С. Ковальський. Тому його можна визначити лише під час теоретичного аналізу» [3, с. 160], (хоча, чесно кажучи, за всю доволі тривалу професійну діяльність авторів не довелося особисто «поспілкуватися» й з іншими елементами складу злочину, зокрема із суб'єктивною стороною – *І.Ч.*). Зрозуміло, що (особливо в умовах сьогодення) коли, наприклад, у слідчого Національної поліції одночасно знаходиться 300–400 кримінальних проваджень, у нього немає часу на вишукані теоретичні дослідження, спрямовані на виявлення об'єктивно не дійсного поняття, яке нічого не додасть для правильної кваліфікації вчиненого.

Водночас слід зазначити, що певна абсолютизація соціологічного складника поняття об'єкта злочину є не такою вже й необразливою. Саме на цій підставі, особливо в епоху ренесансу «неопозитивістського» праворозуміння, ставиться під сумнів обґрунтованість тези щодо обмеження об'єкта кримінально-правової охорони кількістю розділів Особливої частини КК. «Це позитивістський підхід, за якого відповідь чи не на всі питання шукають лише у положеннях чинного законодавства, як підкреслює В.С. Ковальський. Однак об'єкт злочину (як категорія об'єктивної дійсності (у цьому разі вчений все ж таки наділяє об'єкт статусом реального явища) *І.Ч.*) – поняття більш широке і глибоке, ніж його відображення у статтях КК. Тому види родових об'єктів слід виокремлювати, враховуючи не лише і не стільки позицію законодавця щодо поділу Особливої частини КК на окремі структурні одиниці, а виходячи з об'єктивних обставин – характеру заподіяної злочином шкоди, суспільної небезпечності відповідних посягань і потреби в охороні суспільних благ як окремих самостійних цінностей» [3, с. 166–167]. З одного боку, така позиція дійсно має рацію, оскільки акцентує увагу на певних вадах законодавчого вирішення питання щодо структури Особливої частини КК, але з іншого – позбавляє поняття об'єкта злочину будь-якого нормативного складника. Так або інакше, кримінальне право не може бути іншим, аніж позитивістським, оскільки злочинність та караність діянь установлює лише законодавець (ч. 2 ст. 1 КК, п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України) [4, с. 116–124]. У цьому сенсі навряд чи логічним буде виглядати рішення (особливо в умовах панування позиції щодо чотирьохелементної структури складу злочину), згідно з яким одні елементи знаходяться у нормативно-правовій площині, а інші – поза її межами.

Без сумніву, структура Особливої частини чинного КК є недосконалою. Ця вада була притаманна усім вітчизняним КК (і не тільки вітчизняним). Тому на неї традиційно звертається увага. Так, ще І.Я. Фойницький свого часу зазначав, що об'єкт посягання є головною засадою всієї кваліфікації, забуваючи про який, доктрина права ризикує дійти до свавільних побудов та створити абсолютно невизначені формальні групи діянь [5, с. 7]. М.Й. Коржанський підкреслював, що приведення системи Особливої частини кримінального законодавства у відповідність до системи класифікації об'єктів злочину має полягати не тільки в тому, щоб у кож-

ній главі містилися злочини, які посягають на один й той самий родовий об'єкт, але й у тому, щоб безпосередній об'єкт кожного зі злочинів, віднесених до цієї глави, залягав у площині цього родового і видового об'єкта [6, с. 44]. В.А. Тацій доходить до висновку, що саме по собі розміщення статті КК про відповідальність за певний злочину тому чи іншому розділі Особливої частини КК не завжди є достатньою підставою для остаточного висновку про родовий об'єкт цього злочину. Для такого висновку в певних випадках необхідний ще додатковий соціально-політичний та юридичний аналіз складу цього злочину [7, с. 191]. Зверталася увага на цю проблему й автором цієї публікації [8, с. 389–406]. Але питання щодо того, які наслідки мусить мати констатація невідповідності безпосереднього об'єкта його родовому (видовому) об'єкту залишається відкритим. В.С. Ковальський, порівнюючи визначення об'єкта злочину зі стрільбою, зазначає, що визначення загального об'єкта – це встановлення того, в якому напрямку треба стріляти (якщо не порушений загальний об'єкт, то не існує підстав для застосування кримінально-правових засобів); визначення родового – це прицілювання у напрямку мішені (те саме, що пошук розділу Особливої частини КК, де міститься потрібна стаття); визначення безпосереднього – намагання поцілити «в яблучко» (визначення статті, яка підлягає застосуванню) [3, с. 164]. Проте, що робити, коли постріл потрапив у «яблучко», а попадання у мішень не відбулося. Так, наприклад, із позицій чинного КК України, родовим об'єктом незаконного заволодіння транспортним засобом (ст. 289) є суспільні відносини, які забезпечують безпеку руху та експлуатацію всіх видів механічного транспорту. Свого часу належність викрадення автотransпортних засобів до кола злочинів проти громадської безпеки (за КК УРСР 1960 р.) обґрунтовувалася тим, що його, як правило, вчиняли особи, які не мали посвідчення водія і вже цим несли потенційну небезпеку під час знаходження за кермом для невизначеної кількості осіб, не володіли інформацією щодо технічного стану чужої автівки, знаходилися у стані сп'яніння.

Якщо незаконне заволодіння транспортним засобом вчинюється особою, що має посвідчення водія та відповідний досвід, не порушує правила дорожнього руху, знаходиться у тверезому стані, а технічні характеристики транспортного засобу є ідеальними (що не важко припустити в умовах якісної зміни парку транспортних засобів у порівнянні з 60-ми роками минулого століття), то доведеться визнати, що безпека руху та експлуатації транспорту аж ніяк не страждає, тобто діяння стає безоб'єктним. До того ж управління транспортним засобом без відповідного посвідчення або у нетверезому стані, як і управління засобом, що має серйозні технічні вади, самі по собі є адміністративними правопорушеннями і навіть їх сукупність не може зумовити суспільну небезпеку злочину. Здається, що все може встати на свої місця, якщо злочин, передбачений ст. 289 КК України, розглядати як злочин проти власності.

Інший підхід, на наш погляд, не відповідає кримінально-правовій природі незаконного заволодіння транспортним засобом. Це стало дуже помітним

після того, як стаття про викрадення транспортних засобів набула нової редакції у КК України 2001 р. Якщо ч. 2 і ч. 3 ст. 215³ КК УРСР 1960 р. передбачали лише такі кваліфікувальні ознаки, як застосування насильства відповідного характеру, то ч. 2 ст. 289 КК 2001 р. посилення покарання вже пов'язувала із заподіянням значної матеріальної шкоди потерпілому, а ч. 3 містила таку кваліфікувальну ознаку цього злочину, як незаконне заволодіння транспортним засобом, вартість якого у двісті п'ятдесят разів перевищувала неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Після реформування ст. 289 КК, яке відбулося згідно із Законом від 22 вересня 2005 р., замість цієї кваліфікувальної ознаки з'явилася велика матеріальна шкода (ч. 3). Хоча цілком зрозуміло, що між цими кваліфікувальними ознаками та відносинами з безпеки руху та експлуатації транспорту немає жодного зв'язку. Ч. 4 ст. 289 чинного КК України передбачає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом, якщо вона добровільно заявила про це правоохоронним органам, повернула транспортний засіб власникові і повністю відшкодувала завдані збитки. Таким чином, законодавець пов'язує підстави звільнення з поновленням порушених відносин власності. Стан відносин із безпеки руху та експлуатації транспорту, майже не враховується. Незаконне заволодіння транспортним засобом, згідно з приміткою до ст. 189 КК, утворює повторність зі злочинами проти власності (ст. ст. 185–187, 189–191 КК). І якщо діяння, передбачені ст. ст. 262 та 410 КК України, не є злочинами проти власності, виходячи з особливостей предмета (ці речі вилучені з цивільного обігу), то транспортний засіб відповідає усім необхідним ознакам предмета в злочинах проти власності.

Кваліфікуючи незаконне заволодіння транспортним засобом за ст. 289 КК, правозастосовувач попадає «в яблучко», але мішень при цьому залишається не пошкодженою. Чи впливає така ситуація на загальну оцінку вчиненого як злочину? Із позиції суто соціологічного порозуміння об'єкта, коли він позиціонується як явище, що позбавлене нормативного характеру, ні. При цьому лише зазначається, що такі недоліки слід враховувати під час побудови більш досконалої моделі КК [7, с. 191]. Але та обставина, що вони залишаються у чинному КК, вирішення основного питання не змінює – безпосередній об'єкт буде наявним і тоді, коли він повністю не збігається зі своїм родовим об'єктом.

Соціологічне розмаїття, яке притаманне сучасним концепціям об'єкта злочину, відбивається і на визначенні його на рівні безпосереднього. При цьому, як правило, підкреслюється, що безпосередніх об'єктів є сотні, що об'єкт кожного злочину індивідуальний і завжди відрізняється від об'єктів інших злочинів, що безпосередній об'єкт за жодних обставин не може збігатися з родовим, оскільки з філософських позицій одиничне не можна ототожнювати з особливим, що диспозиція статті Особливої частини не містить вказівки на об'єкт і він завжди встановлюється опосередковано через предмет злочину і потерпілого тощо [3, с. 168, 172]. Критикуючи позицію М.І. Мельника і М.І. Хавронюка щодо можливості збігу безпосе-

редніх об'єктів кількох злочинів (наприклад, відповідальність за вбивство встановлена в різних статтях КК, які відрізняються за визначенням окремих ознак складів злочинів, проте збігаються за визначенням об'єкта), В.С. Ковальський зазначає, що ототожнення безпосередніх об'єктів окремих злочинів пояснюється тим, що автори не заглиблюються у деталі, які дозволяють сформулювати відмінні визначення об'єктів, наприклад, убивства з необережності та вбивства за умов перевищення меж необхідної оборони. До того ж визнання збігу безпосередніх об'єктів злочинів, передбачених різними кримінально-правовими нормами, означає заперечення необхідності диференціації відповідальності [3, с. 164]. Як уявляється, така позиція заснована на доволі традиційному положенні, згідно з яким об'єкт злочину розглядається як складник характеру суспільної небезпеки. Що ж стосується тези щодо «виключної індивідуальності» безпосередніх об'єктів, то вона так чи інакше сприяє появі «власних» кримінально-правових дефініцій щодо понять, які не є кримінально-правовими та зумовлює штучне розширення предмета кримінально-правового регулювання. Мова про це піде нижче. Тут же слід зазначити, що певні спроби підкреслити нормативний характер об'єкта злочину в кримінально-правовій літературі здійснюються. Це поняття позиціонують як правові блага, правоохоронювані інтереси, права та законні інтереси тощо. Крайньою формою «юридизації» об'єкта злочину є його порозуміння як правовідносин. Так, наприклад, на думку С.Я. Лихової, правового визначення потребує навіть такий феномен, як релігія, який тільки у цьому разі може виступити як об'єкт кримінально-правової охорони [9, с. 33–34]. Саме так підходила до визначення об'єкта злочину вітчизняна кримінально-правова доктрина на рубежі 19–20 століття, коли будь-який злочин зводили до порушення норм позитивного права, що визначають юридичний устрій співжиття, який полягає у необхідності дотримання встановлених законом правил життя та діяльності. Але згодом (вже у межах радянської кримінально-правової теорії) було доведено, що, по-перше, далеко не всі сфери, які потребують кримінально-правової охорони, врегульовані за допомогою норм позитивного права, а по-друге, власне правова норма не може зазнавати шкоди. Тому ототожнення об'єкта злочину з правовідносинами, з одного боку, штучно звужує предмет кримінального права, а з іншого – сприяє зміщенню акцентів під час його визначення у бік об'єктивної сторони, коли об'єкти тих чи інших злочинів позиціонуються як установлений законодавством порядок переміщення, фінансування, кредитування, оподаткування, випуску, виготовлення, обігу тощо.

Запропонована автором цієї статті соціально-нормативна концепція (від лат. *conception* – система розуміння) об'єкта злочину не спрямована ані на усунення соціологічної складової цього поняття, ані на абсолютизацію його нормативного складника. Сутність її полягає в іншому – «матеріалізації» об'єкта, визначенні сфери його впливу (як обов'язкового елемента складу злочину) та виявленні прикладних можливостей під час розв'язання кримінально-правових конфліктів. Інакше кажучи, сенс запропонованої

концепції зводиться до того, щоб максимально упредметнити об'єкт (шляхом поєднання його соціологічного і нормативного складника) та розкрити його інструментальні можливості.

1) «матеріалізація» об'єкта злочину. У юридичній літературі під час характеристики суспільної небезпеки традиційно зазначається, що її зумовлює саме об'єкт посягання [10, с. 128; 11, с. 24]. Ця позиція поділяється і судовою практикою, особливо в тих країнах, де КК вимагає під час призначення покарання обов'язково враховувати ступінь та характер суспільної небезпеки діяння (наприклад, ч. 2 ст. 61 КК Республіки Вірменія), у зв'язку з чим підкреслюється, що останній залежить від об'єкта злочину [11, с. 25]. Проте, як уявляється, характер суспільної небезпеки від виду об'єкта кримінально-правової охорони не залежить. За елементарною логікою загроза комусь чи чомусь не може включати те, на що вона спрямована. Такий підхід пов'язаний із тим, що об'єкт злочину доволі тривалий час розглядався під певним ідеологічним кутом і в цьому сенсі не був позбавлений своєї соціально-класової характеристики. Так, згідно зі ст. 6 КК УРСР 1922 р., злочин визнавалася будь-яка суспільно небезпечна дія чи бездіяльність, яка загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до комуністичного устрою період часу. Звідси зрозуміло, що суспільно небезпечними визнавалися виключно такі посягання, які могли заподіяти шкоду, головним чином, новому соціальному порядку, причому навіть у тому разі, якщо те чи інше діяння не було передбачено чинним КК. І хоча КК УРСР 1960 р. під час характеристики об'єктів кримінально-правової охорони вже не містив такого відверто класового підґрунтя (воно було замінене так званою ієрархічністю суспільних відносин, завдяки чому найбільш небезпечними визнавалися діяння проти суспільного устрою СРСР, його політичної та економічної системи, соціалістичної власності), все одно він був спрямований на охорону здобутків соціалізму. Тому суспільно небезпечним визнавалося те, що заподіювало шкоду цим здобуткам. Це знаходило свій прояв і в законодавчій оцінці суспільної небезпеки таких діянь. Наприклад, розкрадання соціалістичного майна в особливо великих розмірах, на відміну від викрадення особистого майна, каралося навіть смертною карою. В умовах сьогодення ситуація дещо змінилася, тому об'єкт посягання втратив свої класові ознаки, набувши лише соціальних. Не дивлячись на те, що чинний КК України проголошує як новий пріоритет правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, а прихильники антропологічного підходу постійно наголошують на новій системі Особливої частини, де на першому місці мають фігурувати інтереси особи, доволі важко сказати, який об'єкт є найважливішим. Максимально можливий строк позбавлення волі (15 років) передбачений як за злочини проти особи (ст. 115, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149), так і за злочини проти держави (ч. 3 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ст. 112, ч. 1 ст. 114, ч. 2 ст. 114¹), авторитету її органів та журналістів (ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 347¹, ст. 348, ст. 348¹) чи суспільства (ст. 257, ч. 3 ст. 258, ч. 1 ст. 258³, ч. 5 ст. 260, ч. 3 ст. 265,

ч. 3 ст. 265¹). Теж саме стосується і довічного позбавлення волі, яке щодо злочинів проти особи передбачено тільки у ч. 2 ст. 115 КК. До того ж за злочини проти держави цей вид покарання може бути застосований і тоді, коли психічне ставлення винного до загибелі людей є необережним, а також тоді, коли мають місце інші тяжкі наслідки, пов'язані із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, великої матеріальної шкоди, знищенням важливих об'єктів, життєвовазбачувальних комунікацій тощо (ч. 3 ст. 110). Застосування довічного позбавлення волі у разі необережного психічного ставлення винного до загибелі людини не виключають і злочини проти суспільства (ч. 3 ст. 258), про що свідчить формула, яку використовує законодавець – «дії, що призвели». Що стосується дійсної пріоритетності охорони прав та свобод людини, то тут взагалі є дуже великі питання. Так, наприклад, умисне легке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 125), умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій (ч. 1 ст. 126) карається максимум виправними роботами на строком до одного року, а порушення законодавства про захист рослин (ст. 247) – обмеженням волі на строк до двох років; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене групою осіб, карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років, дії, передбачені ч. 2 ст. 126 – на строк до п'яти років, а каліцтво тварин, учинене групою осіб – від п'яти до восьми років (ч. 3 ст. 299) і таке інше. Це зайвий раз доводить, що об'єкт злочину не є структурним складником його суспільної небезпеки. Вона залягає в іншій площині – спосіб посягання, характер наслідків, що настали (зворотні чи незворотні), розмір, ступінь здійснення злочинного наміру, характер діяння (дія, бездіяльність, обставини, що їх супроводжують), вчинення його одноособово чи у співучасті, форма та вид вини, криміноутворювальні ознаки суб'єкта злочину, оскільки спеціальний суб'єкт включається до діяння, автором якого він є [10, с. 137].

Це дозволяє зробити висновок про те, що безпосередні об'єкти різних злочинів цілком можуть збігатися. Так, крадіжка, грабіж, розбій, вимагання, шахрайство, привласнення, розтрата та заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем з точки зору об'єкта є абсолютно однаковими діяннями – вони заподіюють шкоду власності. Проте з точки зору способу вчинення розбій та вимагання є найбільш небезпечними злочинами цієї групи, а ознаки спеціального суб'єкта діяння, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК, зумовлюють його підвищену небезпеку в порівнянні з крадіжкою (ч. 1 ст. 185), грабежем (ч. 1 ст. 186) та шахрайством (ч. 1 ст. 190). Що ж стосується збігу безпосереднього об'єкта з родовим, то він теж є цілком можливим. Причому, на наше переконання, у цьому разі не відбувається порушення співвідношення філософських категорій одиничного та особливого, оскільки безпосередні об'єкти збігаючись із родовими за змістом, розрізняються за об'ємом. Якщо, наприклад, розділом VI КК охороняється вся сукупність відносин власності, дійсний як в Україні, так і за її межами (ч. 1 ст. 7 КК), то, скажімо, крадіжка заподіює шкоду тільки певному фрагментові цих

відносин, оскільки зрозуміло, що із вчиненням цього злочину відносини власності руйнуються тільки у певному місці, а решта продовжує функціонувати. До речі, такий висновок підтверджується і положеннями чинного КК України. Так, наприклад, у диспозиції ст. 258 прямо зазначається, що цей злочин спрямований проти громадської безпеки, у ст. ст. 293, 295, 296, що вони спрямовані проти громадського порядку тощо.

Не робить об'єкт злочину складником його суспільної небезпеки і положення, яке стало майже аксіоматичним, згідно з яким кримінальний закон бере під охорону найбільш важливі суспільні відносини (цінності, блага і т. ін.). Справді, низка об'єктів має суто кримінально-правову природу. Це життя, фізична свобода, статеві свободи та статеві недоторканість, основи національної безпеки, мир, безпека людства та міжнародний правопорядок. Однак більшість відносин, що охороняються КК, охороняються й іншими галузями права. Так, наприклад, Кодекс України про адміністративні правопорушення охороняє здоров'я особи (ст. 173²), здоров'я населення (глава 5), власність (глава 6), довкілля (глава 7), належну господарську діяльність (глава 8, глава 9, глава 12, глава 13), безпеку руху та експлуатації транспорту (глава 10), права громадян (глава 11, глава 15-А), належну службову діяльність (глава 13-А), порядок несення військової служби (глава 13-Б), громадський порядок та громадську безпеку (глава 14), порядок управління та правосуддя (глава 15). Із точки зору своєї соціальної характеристики ці об'єкти нічим не відрізняються від тих, що охороняються КК. Різниця полягає лише в інтенсивності впливу на ці об'єкти, тобто в наявності чи відсутності суспільної небезпеки. Так, наприклад, викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрата не є суспільно небезпечним, якщо його вартість на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Якщо ж вартість майна перевищує цей показник, то вчинене розглядається як кримінально-каране діяння, тобто з'являється такий складник суспільної небезпеки, як розмір заподіяної шкоди. В інших випадках наявність суспільної небезпеки зумовлює такий її складник, як спосіб посягання (у разі вчинення грабежу, розбою, вимагання чи заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем), тому вартість викраденого майна значення не має. Розмежування адміністративних правопорушень і злочинів може бути засновано і на іншому криміноутворювальному складнику суспільної небезпеки – характері діяння. Так, відповідно до ч. 1 ст. 296 КК, хуліганство – це умисне грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, яке супроводжується особливою зухвалістю або винятковим цинізмом. Якщо таке порушення не супроводжувалось особливою зухвалістю або винятковим цинізмом, то його необхідно кваліфікувати так, як дрібне хуліганство (ст. 173 КУпАП). Розмежувальним критерієм між злочином та іншим правопорушенням може виступати такий складник суспільної небезпеки, як форма вини. За цим критерієм умисні легкі тілесні ушкодження є злочином (ст. 125 КК), а необережні – цивільно-правовим деліктом, хоча цілком зрозуміло, що об'єктом і того, й іншого

є здоров'я особи. Зазначені обставини свідчать про те, що об'єкт посягання не є складником суспільної небезпеки. Слід підкреслити й те, що чинний КК України зобов'язує суд під час призначення покарання враховувати не характер та ступінь суспільної небезпеки, а ступінь тяжкості вчиненого злочину (п. 3 ч. 1 ст. 65). Як роз'яснює Пленум Верховного Суду України у п. 3 своєї постанови «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р., визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди мають виходити з класифікації злочинів, а також з особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив, мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин учинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків). Не важко помітити, що об'єкт злочину в цій постанові не згадується.

Викладене дозволяє укласти те, що передбачена ст. 11 КК дефініція злочину охоплює собою такі елементи складу, як об'єктивна сторона, включаючи криміноутворювальні ознаки спеціального суб'єкта, суб'єктивна сторона – через ознаку суспільної небезпеки та суб'єкта – через ознаку вчинення злочину лише фізичною, осудною особою, що досягла встановленого законом віку.

Поза увагою законодавця залишається тільки такий елемент складу злочину, як об'єкт. Його введення до структури складу є можливим лише шляхом конституювання ще однієї (поряд із суспільною небезпекою) матеріальної ознаки злочину – його спрямованості проти тих чи інших суспільних відносин, яка враховується навіть вітчизняним адміністративним законодавством. Відповідно до ст. 9 КУпАП, адміністративним проступком є протиправна, винна дія чи бездіяльність, за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. У цьому визначенні протиправність (як ознака адміністративного проступку) та його передбаченість нормами адміністративного законодавства розрізняються, що є абсолютно правильним, оскільки саме спрямованість правопорушення і визначає «сферу його життєдіяльності». Помилки законодавця з визначенням цієї сфери не заважають йому «створювати» суспільну небезпеку відповідних діянь, а її ігнорування з боку правозастосувача – реалізовувати ті чи інші приписи на практиці. Так, наприклад, законодавець визнає тяжким злочином дії, передбачені ч. 3 ст. 299 КК, установлюючи санкцію від п'яти до восьми років позбавлення волі. Ззовні, суспільна небезпека зазначених тут діянь, виходячи з такої санкції, сумнівів не викликає. Але на що саме спрямований цей злочин? Термінологія, яку використовує законодавець – «каліцтво», «загибель», «особлива жорстокість», свідчить про те, що він намагається захистити життя та здоров'я тварин (ст. 89 КУпАП оперує навіть терміном «тілесні ушкодження»), а в адміністративно-правовій площині, ще й «статеву недоторканість» (ч. 3 ст. 89 КУпАП передбачає відповідальність за насильницькі дії стосовно тварин, спрямовані на задоволення статевої пристрасті). Але вітчизняним охоронним галузям такий об'єкт невідомий, що цілком природно, оскільки Цивільний кодекс

розглядає тварин як об'єкта цивільних прав, на який розповсюджується правовий режим речі (ст. 180 ЦК). Небезпека жорстокого поводження з тваринами полягає у заподіянні шкоди не життю та здоров'ю тварин, а моралісним засадам суспільства, коли жорстокість стає нормою поведінки, розповсюджується на відносини між людьми, відіграє негативну роль у вихованні молоді. Проте радикальне посилення санкцій за діяння, передбачене ст. 299 КК, ніяк не пов'язане з цим видом суспільних відносин, тому його суспільна небезпека носить дещо штучний характер. Крім того, складається ситуація, коли бити безпосередньо людей стає більш «вигідним» (оскільки санкції ст. 125 та 126 поступаються санкціям ст. 299), організовуючи, наприклад, гру в «нокаут», яка, на жаль, уже набирає популярності. Зміщення акцентів зі спрямованості злочину в бік його небезпеки є можливим не тільки за умов посилення санкцій за вже вчинені злочини, а й під час криміналізації нових діянь. Так, Законом України від 3 жовтня 2017 р. КК України був доповнений ст. 401¹ «Представництво у судді без повноважень». У кримінально-правовій літературі зазначається, що у цьому разі законодавець не врахував основну підставу криміналізації – суспільну небезпеку діяння, оскільки представництво в суді без повноважень не може заподіяти істотної шкоди правосуддю [12, с. 75–76]. Однак та обставина, що законотворець її не врахував, не завадила йому її «створити», що знайшло свій прояв у відповідних санкціях. Тому, як уявляється, проблема полягає дещо в іншому – це діяння взагалі не спрямоване на правосуддя (як об'єкт кримінально-правової охорони). Справді, вітчизняний законодавець сповідує широке трактування поняття правосуддя, розуміючи під ним не тільки діяльність, пов'язану з функціонуванням власне судової системи, а й діяльність, яка сприяє суду у відправленні правосуддя. До кола суб'єктів такої діяльності належать і особи, які здійснюють захист і представництво інтересів учасників судового провадження. Однак специфіка злочинів проти правосуддя полягає у тому, що вони заподіюють шкоду не нормальній роботі суду, прокуратури, адвокатури тощо в організаційному сенсі, а спрямовані на юрисдикційну діяльність органів судової влади з розв'язання конфліктів у суспільстві, що мають правовий зміст. Як зазначив Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 30 січня 2003 р. № 3 – рп/2003, правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах. Тобто злочини проти правосуддя, спрямовані на справедливу юрисдикційну діяльність із поновлення порушених прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. Наявність чи відсутність повноважень (як суто формальна ознака) ніяк не зумовлює можливість порушення такої діяльності. Ст. 401¹ КК викликана забезпечити проголошену Конституцією України монополію адвокатури на представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення (ст. 131²). Тобто йдеться про внутрішню організаційну діяльність адвокатури, яка жодним чином не пов'язана з юрисдикційною діяльністю органів правосуддя.

Предмет вітчизняного кримінального права складається з двох органічно пов'язаних між собою частин – предмета кримінально-правового регулювання та об'єкта кримінально-правової охорони.

Предмет правового регулювання будь-якої галузі права складає сукупність відносин, на встановлення та забезпечення усталеності яких і спрямовані правові норми [13, с. 130]. Це загальнотеоретичне положення свідчить про те, що категорія суспільних відносин є міжгалузєвою і саме завдяки їй визначається не тільки предмет тієї чи іншої галузі права, а й сфера дії окремих законодавчих актів. Так, наприклад, цивільне законодавство регулює особисті немайнові та майнові відносини (ч. 1 ст. 1 ЦК), Господарський кодекс регулює господарські відносини (ст. 1 ГК), Податковий кодекс – відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів (ч. 1.1. ст. 1), Митний кодекс – відносини, пов'язані зі справленням митних платежів (ч. 2 ст. 1), а Закон України «Про запобігання корупції» регулює відносини, що виникають у сфері запобігання корупції (ст. 2). Предметом кримінально-правового регулювання теж є суспільні відносини, які виникають у зв'язку із вчиненням суспільно-небезпечного діяння (ч. 2 ст. 1 КК). На відміну від «створювальних» галузей права (конституційного, цивільного, господарського), що встановлюють певний порядок співіснування індивідів у межах соціуму, який дозволяє вирішувати колізії між суб'єктами тими засобами, у яких зацікавлені держава та суспільство у цілому, тобто закріплюють і розвивають певні форми бажаної поведінки суб'єктів соціальної активності, кримінальне законодавство має справу з «антисоціальними» [7, с. 107] відносинами. Зрозуміло, що кримінально-правове регулювання не може бути спрямоване на забезпечення усталеності таких відносин. Звідси випливає, що його основне цільове призначення – це поновлення порушеного об'єкта кримінально-правової охорони. Саме у цій площині формулюється й основне завдання КК – правове забезпечення охорони суспільних відносин, які врегульовані іншими галузями права або ненормативними чинниками (ч. 1 ст. 1 КК України).

Зазначене дає підстави стверджувати, що, по-перше, об'єктом будь-якого злочину є суспільні відносини, які можуть бути упорядковані як за допомогою правових норм, так і інших соціальних регуляторів. Тому об'єкт кримінально-правової охорони може поставати і як правовідносини, і у які відносини, упорядковані за допомогою інших соціальних норм. Очевидно, що такі злочини, як образа почуттів громадян у зв'язку з релігійними переконаннями (ч. 1 ст. 161 КК), осквернення релігійних святинь (ст. 179 КК), організація або керівництво групою, діяльність якої здійснюється під прикриттям релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана зі статевою розпущістю (ст. 181 КК), наруга над могилою (ч. 1 ст. 297 КК), сутенерство (ч. 1 ст. 303 КК), втягнення неповнолітніх у пияцтво, заняття жебрацтвом (ч. 1 ст. 304 КК) та багато інших спрямовані на суспільні відносини, які упорядковані завдяки не правовим, а іншим чинникам – моралісним приписам, релігійним нормам тощо. Так, наприклад, хуліганство (як грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до

суспільства) визнається кримінально караним, якщо воно супроводжувалося особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Останній може знайти свій прояв у безсоромності чи грубій непристойності, що свідчить про спрямованість діяння проти моральності (як певної частини суспільних відносин, що упорядкована за допомогою моралісних норм, оскільки жодним законодавчих актів, які б регулювали «соромність» та «пристойність» у природі не існує. У разі зведення об'єкта злочину до правовідносин, доведеться визнати, що у цьому та в багатьох інших випадках учинені діяння є безоб'єктними. Що ж стосується цінностей, то вони тільки тоді стають соціально значущими, коли входять до структури суспільних відносин, а люди стають їх суб'єктами, коли між людьми виникають конкретні зв'язки щодо цих цінностей. Тому кримінально-правовій охороні підлягають не самі цінності, а вони як елемент суспільних відносин. Не випадково Конституція України визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпеку не просто найвищою цінністю, а цінністю соціальною (ст. 3). Загальне призначення ст. 3 Конституції України полягає у тому, що вона має бути перпоною, бар'єром всевладдю держави, сваволі її органів щодо людини, має перешкоджати виникненню такої ситуації, за якої людина була б лише маріонеткою держави, «гвинтиком» державного механізму, а проблема ціннісних колізій завжди має вирішуватися на користь людини [14, с. 20]. Але звідси зовсім не випливає, що ця стаття вимагає «автоматичного та беззаперечного перенесення поняття «соціальні цінності» на ґрунт кримінального права під час визначення об'єкта злочину» [7, с. 37]. У літературі цілком слушно зазначається, що положення ст. 3 Конституції дають відповідну орієнтацію державі, тим чи іншим осередкам суспільства, громадським організаціям, іншим суб'єктам (зокрема фізичним особам) [14, с. 20], яким саме чином слід будувати відносини між зазначеними учасниками, щоб не можна було б пожертвувати людиною заради будь-якої іншої цінності. Зрозуміло, що поза межами суспільства ці орієнтири втрачають свій сенс.

Злочин може бути спрямований тільки на легальні, офіційно дійсні суспільні відносини. Звідси постає, що ті чи інші види соціальної взаємодії, які засновані на неофіційних регуляторах, зокрема неписаних корпоративних «нормах» кримінального середовища, не можуть бути об'єктом кримінально-правової охорони. Так, наприклад, неповернення карткового боргу у вигляді матеріальних цінностей чи інших взятих на себе зобов'язань, який у зазначеному середовищі носить суто сакральний характер, за жодних обставин не може розглядатися як кримінально-каране діяння.

Таким чином, саме антисоціальна спрямованість злочину і має знайти відображення у його законодавчому визначенні, тому в ч. 1 ст. 11 КК могла б набути такої редакції: «Злочином є передбачене цим Кодексом антисоціальне, суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом злочину». Така дефініція охоплювала б собою усі структурні елементи складу (об'єкт – через ознаку антисоціальності, об'єктивну, суб'єктивну сторони – через ознаку суспільної небезпеки, суб'єкта – через ознаку вчинення діяння

фізичною, осудною особою, що досягла встановленого законом віку) та сприяла б «матеріалізації» об'єкта шляхом переведення його із соціологічної у кримінально-правову площину.

По-друге, розрив між спрямованістю злочину та його суспільною небезпекою, яка завдяки цьому може створюватися штучно, неминуче призводить до штучного розширення предмета кримінального права за рахунок включення до нього відносин, не пов'язаних із заподіянням шкоди об'єктові кримінально-правової охорони, тому до втрати кримінально-правовим регулюванням свого цільового призначення – поновлення порушеного об'єкта. А це дозволить використовувати кримінально-правовий арсенал для вирішення будь-яких інших (політичних, ідеологічних, кон'юнктурних тощо) завдань і перетворити кримінально-правове регулювання на самоціль. Так, наприклад, про небезпеку корупції не говорить сьогодні тільки ледачий. Але на що саме вона спрямована? Із кримінально-правових позицій, об'єктом більшості корупційних діянь є нормальне функціонування апарату публічного управління. Логічно припустити, що вжиття кримінально-правових заходів за вчинення таких злочинів мусить мати на меті поновлення порушеного об'єкта кримінально-правової охорони. Однак законодавець небезпеку таких злочинів убачає у самому факті надання-одержання неправомірної вигоди, максимально посилюючи державне реагування на такі дії і фактично абстрагуючись від об'єкта, про що свідчить його рішення щодо кола корупційних злочинів (примітка до ст. 45 КК). На цих же позиціях стоїть і Пленум Верховного Суду України, який у п. 3 своєї постанови від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво» зазначив, що оскільки виконання чи невиконання службовою особою відповідних дій перебуває за межами об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 368 КК, відповідальність настає незалежно від того, збиралася чи ні службова особа виконувати зумовлене. Така ж ситуація є характерною і для інших злочинів, які не визнаються корупційними, але теж пов'язані з наданням-одержанням неправомірної вигоди. Так, відповідно до ч. 1 ст. 160 КК, одержання виборцем неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-яких дій, пов'язаних із безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права або права голосу, є кримінально караним незалежно від фактичного волевиявлення особи. Якщо виборець отримав вигоду, але проголосував за іншого кандидата, чиї саме виборчі права він порушив, адже дії, передбачені ст. 160 КК, мають бути спрямовані проти виборчих прав конкретного громадянина? Очевидно, що цього не відбувається і підстава кримінальної відповідальності штучно обмежується трьома елементами складу злочину. Що стосується дійсної оцінки діянь, пов'язаних із наданням-одержанням неправомірної вигоди, то вона не завжди може бути лише негативною. В умовах сьогодення одержання неправомірної вигоди особою без наміру виконати обіцяне може суттєво знизити кількість таких пропозицій (особливо з урахуванням сучасних комунікативних можливостей) та виступити доволі серйозним фактором із стримування корупції, хоча констатація того факту, що особа не збира-

лась виконувати зумовлене, подекуди може викликати певні труднощі, що потребує напрацювань об'єктивних критеріїв вирішення цього питання.

Викладене дає підстави стверджувати, що зв'язок між двома частинами предмета кримінального права є генетичним. Це означає, що кримінально-правове регулювання, тобто розв'язання кримінально-правового конфлікту, який виник, за допомогою будь-яких заходів кримінально-правового впливу або без них стає можливим тільки за умов, що має місце посягання на об'єкт кримінально-правової охорони.

Такий висновок, на наше переконання, дозволяє зазначити, що на рівні правозастосування може бути констатована відсутність об'єкта з подальшим закриттям кримінального провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України як тоді, коли законодавець помилився щодо наявності об'єкта кримінально-правової охорони (ст. 299, ст. 401¹), так і тоді, коли охорона певних відносин передбачена КК, але безпосередній об'єкт злочину не збігається зі своїм родовим об'єктом (ст. 289 КК). Як уявляється, такий підхід буде дисциплінувати законодавця та сприяти обмеженню «державного законотворчого свавілля».

Сфера впливу об'єкта як обов'язкового елемента складу злочину. а) поняття об'єкта не може виходити за межі свого природного середовища.

Згідно з ч. 1 ст. 1 КК України, Кримінальний кодекс має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Це означає, що кримінальне законодавство України жодним чином не регламентує перераховані у ч. 1 ст. 1 КК суспільні відносини, а тільки бере під охорону те, що вже врегульовано відповідними галузями права чи іншими ненормативними чинниками. У кримінально-правовій літературі висловлена точка зору щодо наявності двох рівнів кримінально-правового регулювання: первинного, пов'язаного з упорядкуванням суспільних відносин, неунормованих іншими галузями права (наприклад, убивство, тілесні ушкодження, звалтування тощо) та вторинного, особливість якого полягає у тому, що нормативному впорядкуванню підлягає не саме суспільне ставлення, а відповідальність за порушення позитивних вимог регулятивного припису (наприклад, злочини проти власності, довкілля тощо) [15, с. 175]. Як уявляється, цей підхід є типовим прикладом змішування таких, хоча й генетично пов'язаних між собою, але різних за змістом частин предмета кримінального права, як об'єкт охорони та предмет регулювання. Будь-яке правове регулювання спрямоване на забезпечення усталеності тих чи інших суспільних відносин. Проте особливістю кримінальної галуззі є те, що вона має справу лише з антисоціальними відносинами, які виникають унаслідок посягання на об'єкт охорони і не може бути спрямовано на забезпечення усталеності таких відносин. Інакше слід було б розвивати такі наукові напрямки, як, скажімо, «кримінально-правові проблеми підвищення ефективності звалтувань», «умисні вбивства – кримінально-правові аспекти вдосконалення» або

«кримінально-правові засади тілесних ушкоджень». Тому основне цільове призначення кримінально-правового регулювання – це поновлення порушеного об'єкта кримінально-правової охорони, який знаходиться поза межами такого регулювання. Інакше кажучи, негайне скасування ст. 115, ст. 121 чи ст. 152 УУ України до зникнення життя, здоров'я, статевої свободи чи статевої недоторканості особи не призведе, оскільки від наявності чи відсутності кримінально-правового регулювання вони не залежать. Та ж обставина, що ці відносини неунормовані іншими галузями права, тільки підкреслює той факт, що об'єкт кримінально-правової охорони може поставати не тільки як правовідносини. У останньому випадку можливості кримінально-правової теорії під час визначення об'єкта є доволі широкими, хоча саме це заважає дійти спільного знаменника (достатньо згадати довготривалу дискусію щодо початку людського життя, яка поновлюється з принадливою періодичністю).

Сприяє, на нашу думку, «вторгненню» кримінального права у невласти-ві для нього сфери і позиціонування його норм як вторинних регуляторів, які впорядковують відповідальність за порушення позитивних приписів інших галузей, оскільки це провокує можливість протиставлення перших та других і необґрунтоване надання переваг саме кримінально-правовим конструкціям. Так, наприклад, згідно з чинною редакцією ст. 263 КК України, носіння, зберігання, придбання, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв, а також носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї є кримінально-караними, якщо здійснюються без передбаченого законом дозволу. Водночас порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної зброї, боєприпасів до неї та вибухових матеріалів регулюється інструкцією, затвердженою наказом Міністерства внутрішніх справ України від 21 серпня 1998 р. та Положенням про дозвільну систему, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2012 р. Саме ця обставина надала змогу деяким вченим, а також захисникам у конкретних кримінальних провадженнях спростувати наявність складу злочину, передбаченого ст. 263 КК, посиляючись на відсутність в Україні закону, який би регламентував порядок надання дозволу на носіння та інше поводження зі зброєю. Однак для громадської безпеки (як об'єкта цього злочину) абсолютно байдуже, нормативними актами якого рівня забезпечується її нормальне функціонування. Не випадково, ст. 222 КК УРСР 1960 р. на цьому увагу не акцентувала, пов'язуючи відповідальність за передбачені тут дії з відсутністю відповідного дозволу. У протилежному випадку, засновуючись на тезі щодо вторинного кримінально-правового регулювання, можна намагатися спростувати наявність будь-якого складу злочину, в конструкції якого використаний термін «незаконно», зокрема складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 134 КК, оскільки порядок проведення абортів в Україні теж регулюється інструкцією. Тому цілком слушною є позиція Другої судової палати Касаційного суду Верховного Суду, яка викладена у постанові від 31 травня 2018 р.

по справі № 127/27/182/15-к, згідно з якою поняття «закон», яке використав законодавець, має розширене тлумачення і включає в себе законодавство в цілому, зокрема нормативні акти, що регулюють відповідні правовідносини, порушення яких утворює об'єктивну сторону складу злочину, передбаченою ст. 263 КК України (URL: <http://reyestr.court.gov.ua/reviw/74475834>). Таким чином, ще раз підкреслимо, що під час установлення об'єкта злочинного посягання ні доктрина, ні правозастосувач не в змозі оперувати «власними» кримінально-правовими дефініціями щодо понять, природа яких вже з'ясована на рівні доктрини та законодавства відповідного профілю. Так, наприклад, власність, охорона якої передбачається розділом VI КК, є цивільно-правовою категорією. У вітчизняній цивілістиці власність визначається як привласнення продуктів виробництва за допомогою певної суспільної форми, яка відображає таке ставлення особи до певної речі, коли вона вважає її своєю, за умов, що інші вважають цю річ чужою, тобто власність характеризується наявністю такої влади особи над річчю, яка визнана суспільством і регламентована соціальними нормами. Оскільки влада власника над річчю неможлива без того, щоб інші особи (які не є власниками речі) ставилися до неї як до чужої, власність означає відносини між людьми щодо речей [16, с. 342]. Власність як відносини між людьми щодо речей не є синонімом ані права власності в об'єктивному сенсі (сукупності норм, які регулюють відносини власності), ані в суб'єктивному (як права особи володіти, користуватися, розпоряджатися річчю). Не вдаючись до полеміки, слід зазначити, що останні не можуть виступати як об'єкти кримінально-правової охорони. І справа не тільки у тому, що сукупності норм, які регулюють відносини власності, об'єктивно шкода не може бути заподіяна, а право власності у суб'єктивному сенсі лише закріплює ставлення власника до речі, яке не може бути ні знищене, ні пошкоджене, а у тому, що це суперечить ч. 1 ст. 1 КК, де основним завданням Кодексу проголошується правове забезпечення охорони саме власності, а також найменуванню розділу VI КК. Проте у кримінально-правовій літературі ця обставина найчастіше ігнорується. Як безпосередні об'єкти злочинів, передбачених розділом VI називається не тільки право власності на майно [17, с. 183], а й навіть одне з правочинностей цього суб'єктивного права – користування [17, с. 177]. Власність та право власності у суб'єктивному сенсі не є тотожними поняттями. Тому зведення безпосередніх об'єктів проти власності до права власності на майно чи користування ним робить відповідні злочини безоб'єктними, оскільки праву власності шкода заподіяна бути не може. Суперечать ч. 1 ст. 1 КК і висловлені в літературі пропозиції щодо порозуміння об'єкта злочинів проти власності як майна [18, с. 69], встановленого порядку поведження з майном [19, с. 72], майнових відносин [20, с. 16] та інші пропозиції, пов'язані зі спробами підмінити цивільно-правове поняття власності певними «кримінально-правовими» категоріями, що, як було показано вище, зумовлюється також прагненням усіляко індивідуалізувати безпосередній об'єкт та будь що розмежувати його за змістом з родовим об'єктом.

Ч. 1 ст. 1 КК перераховує далеко не всі об'єкти кримінально-правової охорони, які передбачені Особливою частиною. Але це зовсім не означає, що під час з'ясування сутності об'єктів, охорона яких тут не зазначена, можуть бути проігноровані положення відповідних галузей права. Так, наприклад, ч. 1 ст. 1 КК не містить вказівки на такий об'єкт охорони, як сфера господарської діяльності. Господарська діяльність є категорією господарського права, під якою згідно з ч. 1 ст. 3 Господарського кодексу розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Проте Господарський кодекс регулює не саму діяльність із виготовлення продукції, виконання робіт чи надання послуг, а господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання (ст. 1 ГК), з метою утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України. Із цього випливає, що об'єктом будь-якого злочину у сфері господарювання є суспільний господарський порядок. Саме його бере під охорону КК. Ігнорування зазначених обставин як на законодавчому (мається на увазі назва розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності»), так і на доктринальному рівні призводить до визначення безпосередніх об'єктів господарських злочинів усупереч положенням ГК. Так, об'єкт злочину, передбаченого ст. 209 КК, розуміється як суспільні відносини у сфері зайняття господарською діяльністю і боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом [17, с. 231]. Однак відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі виконання вимог законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом не є предметом регулювання Господарського кодексу України (ч. 1 ст. 4 ГК). Об'єктом нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК) називають суспільні відносини у сфері використання бюджетних коштів під час виконання бюджетів [17, с. 209]. Проте фінансові відносини за участю суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів, теж не є предметом господарського законодавства (ч. 1 ст. 4 ГК). У підсумку зазначені діяння слід буде визнати безоб'єктними, оскільки на задекларовані розділом VIІКК як об'єкта кримінально-правової охорони суспільні відносини вони не посягають. Таким чином, слід підкреслити, що вставлення об'єкта злочинного діяння без урахування положень галузей права, які регламентують відповідні суспільні відносини призводить до формування штучних конструкцій, що ставлять під сумнів питання про наявність у вчиненому підстави кримінальної відповідальності. Такий підхід прямо суперечить положенням, які містяться у ч. 1 ст. 1 КК України;

б) поняття об'єкта не може виходити за межі, визначені кримінальним законодавством. Для здійснення завдання з правового забезпечення охорони певних об'єктів, КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами (ч. 2 ст. 1). Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК, злочинність діяння визначається тільки цим Кодексом. Це означає, що КК України містить вичерпний перелік злочинів, який розширювальному тлумаченню не підлягає. Оскільки об'єкт злочину є обов'язковим елементом його складу, логічно зробити висновок про те, що передбачений Особливою частиною КК перелік об'єктів кримінально-правової охорони теж є вичерпним. Із цього випливає, що суспільні відносини, охорона яких не задекларована законодавцем у жодному розділі Особливої частини КК, не можуть розглядатися як об'єкти конкретних злочинів. Таким чином, загальний об'єкт, який традиційно виокремлювався вітчизняною кримінально-правовою теорією і розглядався як уся сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону Особливої частини КК, має принципове значення для встановлення безпосереднього об'єкта конкретного злочину під час кваліфікації вчиненого. Тому не можна погодитися із запропонованими у літературі кваліфікаціями, які позбавленні загального об'єкта (як недійсного) [20, с. 230; 21, с. 12]. Ігнорування положень ч. 2 ст. 1 та ч. 3 ст. 3 КК дозволяє деяким дослідникам виокремлювати злочини проти тілесної недоторканості, недоторканості людини, нормального морально-психологічного розвитку неповнолітніх [22, с. 117], злочини проти сім'ї, злочини у сфері медичного обслуговування, злочини у сфері використання документів [17, с. 69, 149, 466] і т. ін. Цілком можливо, що у своїх дослідженнях автори орієнтуються на інші країни, законодавство яких передбачає такі розділи. Однак із точки зору системи Особливої частини КК України ці конструкції є штучними. Безумовно, конкретизація родового об'єкта на рівні видового є не тільки можливою, а й необхідною. Але при цьому видовий об'єкт, що виокремлюється, не має виходити за межі родового. Вочевидь, сім'я, яка виокремлюється як видовий об'єкт у межах розділу V Особливої частини КК, не є складником суб'єктивних прав та свобод особи, а нормальний розвиток неповнолітніх, про який ідеться під час характеристики статевих злочинів – складником статевої свободи чи статевої недоторканості.

Не випадково, наприклад, прихильниками виокремлення злочинів проти сім'ї цей об'єкт не визначається, а безпосередній об'єкт ухилення від сплати аліментів (ст. 164 КК) розглядається як майнові права неповнолітніх [17, с. 149]. Слід зазначити, що певне штучне створення об'єкта посягання є характерним і для встановлення його на рівні безпосереднього. Переважно це стосується додаткового безпосереднього об'єкта. Так, на думку Ю.П. Дзюби і М.І. Панова, безпосереднім об'єктом викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188¹ КК) є відносини власності в галузі використання електричної або теплової енергії, а додатковим об'єктом цього злочину є відносини, пов'язані із забезпеченням електроенергією та тепловою енергією споживачів [22, с. 190]. Вирішуючи питання про додаткові об'єкти згвалтування

(ст. 152) та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом, Г.М. Анісімов і С.О. Харитонов наполягають на тому, що такими є честь та гідність особи [22, с. 117, 132]. Що стосується відносин, які забезпечують електроенергією та тепловою енергією споживачів, то такого об'єкта кримінально-правової охорони Особлива частина КК не знає. Охорона честі та гідності особи формально передбачена розділом III, хоча жодних діянь, основним безпосереднім об'єктом яких виступали б честь або гідність, законодавець тут не передбачив. Проте виокремлення додаткового об'єкта у будь-якому разі є можливим тільки тоді, коли охорона цих відносин прямо передбачена диспозицією відповідної норми. Правильне встановлення додаткового об'єкта і вирішення питання про об'єми його охорони у межах відповідної санкції дозволяє розмежувати складний багатооб'єктний злочин і множинність злочинів. Власне кажучи, саме для цього він і виокремлюється. Диспозиції ч. 1 ст. 152 та ч. 1 ст. 153 не містять жодних згадок про честь та гідність. До того ж у цьому разі не виникає проблеми розмежування цих злочинів із множинністю, оскільки ані наклеп, ані образа за КК України не є караними. Водночас урахування судом тієї обставини, що посяганням була заподіяна шкода таким додатковим об'єктам, як честь, гідність, тілесна недоторканості, нормальний розвиток неповнолітніх, здатне суттєво посилити покарання у межах санкцій ст. 152 чи ст. 153, що необґрунтовано. Слід мати на увазі, що заподіяння шкоди додатковому безпосередньому об'єктові не тільки має бути передбачено відповідною нормою КК, а й розглядатися законодавцем як кримінально-караного діяння, оскільки йдеться саме про об'єкт злочину. Так, наприклад, майже загальноприйнятною є точка зору, згідно з якою додатковим об'єктом хуліганства виступає власність [17, с. 372; 23, с. 57]. Власність є додатковим об'єктом хуліганства, коли воно супроводжується особливою зухвалістю, яка знаходить свій прояв у знищенні чи пошкодженні майна. Цю позицію займає й Пленум Верховного Суду України у постанові від 22 грудня 2006 р. «Про судову практику у справах про хуліганство» (п. 5). Проте, відповідно до ч. 1 ст. 194 КК, умисне знищення або пошкодження майна є кримінально караним, якщо воно заподіяло шкоду, яка у двісті п'ятдесят разів перевищує податкову соціальну пільгу (п. 3 примітки до ст. 185 КК). Із цього випливає, що й хуліганство у цілому, якщо воно пов'язане зі знищенням чи пошкодженням майна, є кримінально караним лише у цьому разі.

Таким чином, на нашу думку, виокремлення додаткових безпосередніх об'єктів, охорона яких не передбачена Особливою частиною КК, що доволі розповсюджено в літературі, як і штучне виокремлення видових об'єктів суперечить ч. 2 ст. 1 та ч. 3 ст. 3 КК України;

в) розмежування сфер впливу об'єкта та об'єктивної сторони складу злочину.

Вище вже йшлося про те, що під час визначення об'єкта (як родового, так і безпосереднього) акценти здебільшого зміщуються у бік об'єктивної сторони, тому це поняття позиціонується як установлений законодавством

порядок переміщення, виготовлення, обігу тощо. Так, наприклад, на думку Є.В. Фесенко, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 313 КК є порядок поводження з обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів [24, с. 232], а з точки зору М.В. Ємельянова об'єктом шахрайства є встановлений порядок поводження з майном, правом на майно та предметами спеціального призначення [19, с. 72]. Така ситуація зумовлена тим, що об'єкт конкретних злочинів найчастіше пов'язуються із суспільними відносинами, які що-небудь регулюють, щось забезпечують або десь складаються. Так, із точки зору В.А. Ломако, громадський порядок – це сукупність суспільних відносин, які забезпечують спокійні умови життя людей у різних сферах суспільної діяльності, відпочинку, побуту та нормальну роботу підприємств, установ, організацій [22, с. 292], а з позиції В.І. Касинюка, родовим об'єктом злочинів, передбачених розділом XI КК України, є відносини, які забезпечують безпеку руху та експлуатації транспорту, що входить у єдину транспортну систему України [22, с. 269]. Безумовно, суспільні відносини нічого не регулюють (вони самі потребують регламентації), нічого не забезпечують (навіпаки, забезпечення їх нормального функціонування досягається за рахунок правової та не правової регламентації) і не можуть десь складатися (суспільні відносини невід'ємні від людської діяльності, створюються у процесі цієї діяльності, а тому не можуть ні існувати, ні змінюватися незалежно від неї). Діяльність людини неминуче включається у систему суспільних відносин. Суспільні відносини і людська діяльність самі по собі (автономно) існувати не можуть. Підхід до об'єкта злочину (як до суспільних відносин, які щось регулюють) забезпечують чи десь складаються відриває це поняття від реальної дійсності і створює ілюзію того, що існує ще щось, що вони регулюють, забезпечують чи заради чого складаються. І зазначений вище громадський порядок, і безпека руху та експлуатації транспорту і є суспільними відносинами, які не можуть забезпечувати самі себе. Проте такий підхід спроможний породити і цілком штучні уявлення щодо об'єкта певних злочинів, унаслідок чого вони стають безоб'єктними. Так, на думку авторів підручника з Особливої частини кримінального права України, безпосереднім об'єктом контрабанди (ст. 201 КК) є суспільні відносини, що забезпечують установлений законодавством порядок переміщення зазначених у ст. 201 КК предметів через митний кордон України [17, с. 207]. Однак скільки б разів не вчинялася контрабанда, передбачений Митним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами порядок переміщення предметів через митний кордон України буде залишатися незмінним, тобто він не страждає внаслідок вчинення цього злочину. Не даремно, ще А.Н. Трайнін щодо цього підкреслював, що власне правова норма, зокрема кримінально-правова, не може зазнавати шкоди [25, с. 124]. Таким чином, злочин, передбачений ст. 201 КК, позбавляється свого безпосереднього об'єкта, що у підсумку мусить мати наслідком висновок про відсутність підстави кримінальної відповідальності. За тих же обставин позбавляються свого об'єкта і зло-

чини, передбачені ст. ст. 297–304 КК України, якщо видовий об'єкт цих злочинів зводиться до системи етичних норм, правил поведінки, які є в суспільстві [22, с. 292].

Слід зазначити, що певному ототожненню об'єкта злочину з його об'єктивною стороною сприяє і сам законодавець. Якщо, виходячи з назви, є, більш-менш зрозумілим, що саме він поставив під охорону у розділах I–VI, VIII–XII, XVIII–XX Особливої частини КК, то про що саме йдеться у розділах VII, XIII, XIV, XVI, XVII залишається тільки здогадуватися. Використання такої термінології, як «злочини у сфері діяльності, обігу, охорони, забезпечення чи використання» позбавляє об'єкт злочинів у цих випадках будь-якого нормативного складника, оскільки незрозуміло, проти чого саме спрямовані ці діяння. Пошук цього складника призводить до певних нормативних приписів, які у підсумку і позиціонуються як об'єкти тих чи інших злочинів. Але порушення певних прав, обігу чи порядку поведіння характеризує не об'єкт, а об'єктивну сторону відповідного діяння. Порушення тих чи інших нормативних приписів заподіює шкоду тому, заради чого вони встановлювалися – здоров'ю населення, власності тощо. Як слушно зазначає Н.О. Гуторова, злочини, передбачені ст. ст. 308, 312, 313 КК, посягають на здоров'я населення, яке охороняється шляхом забезпечення встановленого порядку обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів [26, с. 255]. Асоціювання об'єкта з тими чи іншими приписами може сприяти появі цілком штучних конструкцій навіть на рівні КК. Так, наприклад, у розділі XIV ідеться про злочини у сфері охорони державної таємниці. У КК УРСР 1960 р. вони були віднесені до інших злочинів проти держави і, на відміну від особливо небезпечних державних злочинів, не характеризувалися так званим «антирадянським», а пізніше «антидержавним» умислом. Мабуть, використовуючи саме цю ознаку суб'єктивної сторони, законодавець розташував ці злочини у розділі XIV КК 2001 р. Проте охорона державної таємниці не може бути самоціллю. Певні відомості треба охороняти, щоб їх не отримала зацікавлена сторона та не була заподіяна шкода основам національної безпеки України. Звідси постає, що ці злочини мають бути розташовані у першому розділі Особливої частини КК України 2001 р., відповідно до свого об'єкта. І хоча в навчальній літературі цілком слушно зазначається, що зберігання державної таємниці – одна з гарантій незалежності України, її недоторканості та національної безпеки [17, с. 432], законодавче рішення вимушує штучно створювати об'єкт злочинів, передбачених ст. 328 та ст. 329 КК, позиціонуючи його як відносини, що забезпечують охорону державної таємниці [17, с. 431]. Заради чого треба забезпечувати цю охорону, залишається незрозумілим.

Незрозуміло також те, за якими підставами законодавець класифікує діяння, розташовані у розділі XIII Особливої частини КК України, на злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення, оскільки з точки зору об'єкта жодної специфіки немає.

Таким чином, слід зазначити таке. Охоронювані КК суспільні відносини на будь-якому рівні (на рівні загального, родового, видового чи безпосереднього об'єкта) не мають ототожнюватися (така ситуація є характерною для випадків, коли об'єкт злочину постає як правовідносини) з певними нормативними приписами, які забезпечують їх нормальне функціонування, оскільки, по-перше, порушення встановленого порядку поведження, обігу, переміщення тощо характеризує не об'єкт, а об'єктивну сторону відповідного діяння, а, по-друге, цей порядок об'єктивно не може зазнавати шкоди і після вчинення злочину завжди залишається незмінним. Шкода при цьому заподіюється тому, заради чого цей порядок встановлювався. Тому об'єктом злочину, передбаченого ст. 286 КК, будуть не правила дорожнього руху або експлуатації транспорту, а безпека руху чи експлуатації всіх видів автомобілів, тракторів та інших самохідних машин, трамваїв, тролейбусів, а також мотоциклів та інших механічних транспортних засобів.

Порозуміння об'єкта злочину (як виключно легальної форми соціальної взаємодії, яка не є структурним складником суспільної небезпеки діяння) дозволяє під дещо іншим кутом зору подивитися і на проблему предмета злочину. Не переслідуючи мету всебічного аналізу цього питання, у межах нашого дослідження, звернемо увагу на два моменти. По-перше, саме словосполучення «предмет злочину» свідчить про те, що кримінально-каране діяння на щось спрямоване. Оскільки об'єктом будь-якого злочину є суспільні відносини, предмет може виступати тільки як їх частини. Це цілком логічно, тому що будь-яке інше вирішення цього питання так або інакше призведе до висновку про існування ще одного явища, яке поряд із суспільними відносинами може виконувати функцію об'єкта злочину. Недаремно, ще в середині минулого століття деякі дослідники заперечували саму необхідність у самостійному дослідженні предмета злочину (як явища, що лежить за межами об'єкта і веде самостійне по відношенню до нього існування) [27, с. 130]; по-друге, охоронювані кримінальним законодавством ті чи інші форми соціальної взаємодії є тільки щодо соціально-корисних предметів. Предмети, які наділені соціально-шкідливими властивостями (підроблені гроші, наркотичні засоби, зброя, порнографічні предмети тощо) їх структурним складником, а звідси і предметом злочину, бути не можуть, оскільки характеризують не те, на що спрямоване посягання, а те, яким чином воно вчиняється. Так, наприклад, не є, як подекуди стверджується [3, с. 213], предметом злочину передбаченого ч. 3 ст. 197¹ будівлі або споруди, самовільно збудовані на самовільно зайнятій земельній ділянці, як матеріальні утворення, відносини щодо яких не охороняються кримінальним законом, оскільки самовільне будівництво свідчить про більш інтенсивний вплив на відносини власності і їх складник – земельну ділянку, у зв'язку з чим законодавець конструює кваліфікований склад цього злочину. Інакше кажучи, предмет – це сфера впливу об'єкта злочину, а речі, які не є соціально корисними – сфера впливу об'єктивної сторони. Проте слід зазначити, що у кримінально-правовій літературі переважає інша позиція, згідно з якою, предмет злочину

розглядається як поняття, яке охоплює собою як предмет суспільних відносин (у цьому разі він вважається їх матеріальним вираженням або субстратом), так й інші предмети, відносини щодо яких не забезпечені кримінально-правовою охороною. При цьому підкреслюється, що в деяких випадках саме відсутність указанного в законі предмета злочину або додержання щодо нього особливого правового режиму є підтвердженням нормального існування і функціонування суспільних відносин (наприклад, відсутність підроблених грошей або цінних паперів). Саме за цією ознакою предмет відрізняється від засобів учинення злочину, оскільки останні не пов'язані із суспільними відносинами, яким заподіюється шкода під час вчинення злочину, «стоять», так би мовити «осторонь» від них, є засобами злону і порушення останніх [28, с. 43]. У підсумку робиться висновок про те, що предмет злочину, не збігаючись ані з предметом суспільних відносин, ані зі знаряддями чи засобами вчинення злочину, є самостійною факультативною ознакою складу злочину [7, с. 89]. Однак з цього постає, що в деяких випадках підстава кримінальної відповідальності не обмежується наявністю у вчиненому чотирьох елементів складу злочину, а включає ще один – предмет злочину. Усвідомлюючи цю обставину, наприклад В.Я. Тацій зазначає, що предмет злочину не може претендувати на роль самостійного елемента складу злочину, тому його можна називати лише ознакою [7, с. 100]. Проте загальну ситуацію ця теза не змінює, оскільки така ознака не охоплюється жодним елементом складу злочину, у зв'язку з чим і розглядається хоча і як факультативна, але все ж таки самостійна (на додаток до складу злочину) ознаки. Такий підхід, на наше переконання, суперечить ч. 1 ст. 2 КК, яка, встановлюючи підставу кримінальної відповідальності, не передбачає додаткових ознак складу злочину, які б знаходилися поза його елементами. Звідси випливає, що єдиний елемент складу злочину, який може охоплювати соціально-шкідливі предмети, – це об'єктивна сторона. Позиція, згідно з якою предмети, які не входять у структуру суспільних відносин, належать до об'єктивної сторони злочину, висловлювалася у літературі досить давно, зокрема В.К. Глистиним, який називав їх «знаряддями впливу» або «знаряддями зламу» охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин [29, с. 48–53]. Звісно, вона була піддана критиці, яка зводилася до того, що зазначені предмети у більш тісному зв'язку перебувають саме з об'єктом злочину, а не з об'єктивною стороною, до того ж структура останньої є завершеною і в неї немає місця для додаткового включення до її складу такої чужорідної ознаки, як «знаряддя зламу» [7, с. 81]. Щодо цього хотілося б зазначити таке. По-перше, навіть автори наведеної критики цілком погоджуються з тим, що об'єкт злочину певною мірою відірваний, відокремлений від того злочинного діяння, яке посягає на нього [7, с. 81]. Це означає, що він не може містити у своїй структурі елементи, за допомогою яких йому заподіюється шкода. Тісний зв'язок між предметом суспільних відносин і соціально-шкідливими предметами, про який найчастіше йдеться, аргументується, мабуть, тільки тією обставиною, що обидва є речами матеріального світу, що пере-

конливим не виглядає, оскільки такими речами є й знаряддя та засоби вчинення злочину. Як, до речі, і найбільш розповсюджена теза про те, що відсутність соціально-шкідливих предметів є умовою нормального функціонування суспільних відносин, оскільки такою умовою є взагалі відсутність злочинів, хоча нормальне функціонування відносин власності ніхто не пов'язує з відсутністю крадіжок чи грабежів, а нормальне функціонування громадської безпеки з відсутністю терористичних груп чи терористичних організацій; по-друге, соціально-шкідливі предмети не є однаковими за своїм правовим режимом. Якщо стосовно підроблених грошей, небезпечної продукції, порнографічних предметів, творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію діє абсолютна заборона, тобто жоден суб'єкт не може вчиняти будь-яких дій із цими предметами, то стосовно зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, радіоактивних матеріалів, спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, обладнання для їх виготовлення ситуація інша – вони можуть виготовлятися, зберігатися та використовуватися на цілком законних підставах. У цьому разі вони можуть виступати як предмет охоронюваних суспільних відносин. Так, наприклад, згідно з додатком № 1 до постанови ВРУ від 17 червня 1992 р. «Про право власності на окремі види майна» громадяни набувають право власності на вогнепальну мисливську нарізну зброю, якщо вона придбана ними з відповідного дозволу. Тому викрадення такої зброї цілком може розглядатися як предметний злочин. Згідно з цією ж постановою, у власності громадян не може перебувати бойова зброя, бойові речовини, військова та спеціальна техніка, ракетно-космічні комплекси. Але все це може бути власністю держави, що робить можливим віднесення цих речей до предмета суспільних відносин. Таким чином, як уявляється, злочини, передбачені ст. 262, 308, 312, 313 та ст. 410 КК України, є предметними і саме на цю частину суспільних відносин (ідеться насамперед про відносини власності, хоча законодавець розташовує ці норми в інших розділах, згідно з усталеною традицією, розглядаючи їх як посягання на громадську безпеку чи здоров'я населення) і спрямований злочин. Що ж стосується абсолютно заборонених (ст. 199, ст. 227, ст. 300, ст. 301) або вилучених із цивільного обігу предметів (ст. 263, ст. 265, ст. 265¹, ст. 307, ст. 309, ст. 311 тощо), то за їх допомогою вчиняється посягання на відповідні суспільні відносини у зв'язку з чим вони мають розглядатися як складник об'єктивної сторони. Не випадково, чинне кримінальне законодавство України не передбачає відповідальності за викрадення підроблених грошей, цінних паперів, платіжних карток, небезпечної продукції, порнографічних предметів тощо.

Питання щодо статусу цих предметів у межах об'єктивної сторони потребує окремого дослідження. Тут лише зазначимо, що вони не можуть розглядатися ні як знаряддя, ні як засобів вчинення злочину. Як слушно підкреслюють А.А. Музика і Є.В. Лащук, знаряддя вчинення злочину – це

факультативна ознака об'єктивної сторони складу злочину, що характеризує матеріальні цінності, котрі використовуються винуватим для безпосереднього впливу на потерпілого від злочину та (або) на предмет злочину і при цьому мають «первинний» контакт із ними, посилюють фізичні можливості суб'єкта під час вчинення суспільно небезпечної дії (в окремих випадках їх відсутність унеможливує таке посягання). Засоби ж вчинення злочину – це факультативна ознака об'єктивного боку складу злочину, що характеризує матеріальні цінності, які полегшують вчинення суспільно небезпечної дії, але не призначені для безпосереднього впливу на потерпілого від злочину та (або) на предмет злочину [30, с. 149]. Очевидно, що ні абсолютно заборонені предмети, ні предмети вилучені з цивільного обігу (коли йдеться про незаконне поводження з ними) не використовуються винним ані для впливу на потерпілого чи предмет злочину, ані для полегшення вчинення злочину. Вони є структурним елементом самої дії, без якого злочин взагалі не може відбутися. Так, наприклад, носіння, зберігання, придбання, передача чи збут є абсолютно нейтральними для кримінального права, якщо тільки вони не пов'язані з вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами, вибуховими речовинами або вибуховими пристроями. Тобто караними є не дії самі по собі, а дії лише з певними предметами. Ті чи інші якості таких предметів можуть посилювати суспільну небезпеку дії, у зв'язку з чим законодавець може конструювати кваліфіковані склади злочинів. Так, дії, вчинені щодо кіно- та відеопродукції відповідного змісту, чинним КК розглядаються як кваліфіковані види злочинів, передбачені ч. 2 ст. 300 та ч. 2 ст. 301 КК України. Мав рацію В.К. Глистин, коли намагався підкреслити ту обставину, що «зламу» охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин сприяють саме дії із соціально-шкідливими предметами, хоча, з нашої точки зору, доповнення структури об'єктивної сторони якоюсь новою ознакою не потрібно; по-третє, використання однакового терміна – «предмет злочину» для позначення соціально-корисних речей, які можуть виступати предметом суспільних відносин та для позначення соціально-шкідливих речей, які є структурним елементом злочинної дії, є вкрай небажаним, хоча таке ототожнення проводиться навіть на рівні КК та КПК України (так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96² КК, спеціальна конфіскація застосовується тоді, якщо гроші, цінності та інше майно були предметом злочину, крім тих, що повертаються власникові, якому, наприклад, не може бути повернута надана їм неправомірною вигодою, а згідно з п. 3 ч. 9 ст. 100 КПК, предметом кримінального правопорушення є майно, яке вилучено з обігу). Примітним є той факт, що первісна редакція ст. 100 КПК України термін «предмет кримінального правопорушення» взагалі не використовувала, а законним володільцям поверталися гроші, цінності та інше майно, які були об'єктом кримінального правопорушення. Такий підхід хоча й ототожнював предмет та об'єкт злочину, все ж таки підкреслював ту обставину, що законним володільцям повертається лише предмет охоронюваних суспільних відносин. Використання однакового терміна для позначення різних за змістом

явищ сприяє змішуванню понять і виникненню ситуацій, коли соціально-шкідлива частина предмета злочину заступає собою не тільки його соціально-корисну частину, а й об'єкт злочину взагалі. Так, наприклад, об'єктом злочинів, передбачених ч. 1, 2, 3 та 5 ст. 143 КК називають суспільні відносини, які забезпечують життя, здоров'я донора та реципієнта, а також тілесну недоторканість померлої особи. Предмет цих суспільних відносин розуміють як збереження життя або покращення здоров'я реципієнта, а предмет цих злочинів – як органи або тканини живої людини чи трупа [31, с. 101, 103, 111]. Обмеження предмета охоронюваних суспільних відносин збереженням життя або покращенням здоров'я реципієнта мотивується тим, що донор свідомо погоджується на заподіяння шкоди його здоров'ю задля спасіння життя або значного покращення здоров'я останнього [31, с. 101]. Але ситуація змінюється тоді, коли органи або тканини у донора вилучаються поза його волею, наприклад, шляхом примушування або обману. Такі дії, насамперед, спрямовані на заподіяння шкоди життю та здоров'ю донора. Природно, що їх складником не може бути збереження життя або покращення здоров'я реципієнта. Таким чином, місце предмета суспільних відносин, які забезпечують життя та здоров'я донора, починають займати його органи та тканини, оскільки саме їх вилучення заподіює шкоду його здоров'ю. Тобто предметом суспільних відносин, що охороняються ч. 2 ст. 143, є збереження органів або тканин донора. На цьому етапі предмет суспільних відносин та предмет злочину вже збігаються. Під час вилучення (з порушенням встановленого законом порядку) органів або тканин у мертвого донора предмет суспільних відносин, а водночас і самі відносини, взагалі зникають (для реципієнта немає значення те, яким чином для нього вилучалися органи, а життю та здоров'ю донора шкода заподіяна бути не може, тому, що їх об'єктивно вже не існує) і їх місце займає предмет злочину, який набуває нової форми існування – відносини, що забезпечують тілесну недоторканість померлої особи. Однак навіть фахівці у цій галузі зазначають, що, встановивши відповідальність за посягання на тілесну недоторканість померлої особи, законодавець порушує чинне правило, згідно з яким безпосередній об'єкт має бути в площині родового, адже посягання на тілесну недоторканість померлої особи не може заподіяти шкоду життю і здоров'ю людини [31, с. 97]. Якщо ж врахувати той факт, що охорона права на тілесну недоторканість взагалі не передбачена Особливою частиною КК України (що мабуть не випадково, оскільки відповідно до ч. 4 ст. 25 Цивільного кодексу України цивільна правоздатність фізичної особи, зокрема право на особисту недоторканість, припиняється у момент її смерті), то прийдеться визнати, що така факультативна ознака складу злочину, як предмет, повністю заміщує собою такий його елемент, як об'єкт. Ситуацію суттєво поглиблює частина четверта статті 143, де йдеться про незаконну торгівлю органами або тканинами людини. Життя, здоров'я і навіть тілесна недоторканість особи не зазнають шкоди від торгівлі анатомічними матеріалами, адже частини тіла, які є предметом злочину, вже попередньо вилучені, відокремлені від організму

людини. Орієнтуючись на спільність предмета злочину (органи або тканини людини), деякі автори пропонують як безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ч. 4 ст. 143 КК визнати суспільні відносини, що забезпечують дотримання встановленого законом порядку обігу органів або тканин людини [31, с. 105]. На недоліки таких підходів увага вже неодноразово зверталася вище, але тут головне інше – про порушення яких «правил» торгівлі органами може вестися мова, якщо вона взагалі заборонена і на національному, і на міжнародному рівні. Вилучені для продажу органи чи тканини набувають ознак абсолютно заборонених предметів (навіть на міждержавному рівні вони можуть передаватися лише на умовах рівноцінного обміну) у зв'язку з чим у будь-якому разі не можуть розглядатися як предмет суспільних відносин. Інакше слід буде охороняти інтереси однієї зі сторін у разі порушення умов договору купівлі-продажу органів або тканин людини. Запропонований законодавчий підхід робить торгівлю органами або тканинами людини безоб'єктним злочином, коли боротьба з цим явищем ведеться заради самої боротьби. Що ж стосується спрямованості цього діяння, то вона залишається поза увагою законотворця.

Торгівля органами або тканинами людини, як, до речі, і їх незаконне вилучення, є складниками самої злочинної дії. Ну, ніхто ж не виокремлює у межах, наприклад, ст. 121 КК як предмета злочину руку, ногу, око, вухо та інші частини тіла. Тому з метою усунення зазначених вище проблем, як уявляється, доцільно було б зв'язати поняття предмета злочину лише з предметом суспільних відносин, що має матеріальний характер. Що ж стосується соціально-шкідливих предметів (абсолютно заборонених або вилучених з цивільного обігу), то вони є структурними елементами дії, яка за своїм характером може бути предметною (за наявності соціально-шкідливих предметів) або безпредметною;

3) інструментальні можливості об'єкта злочину з позицій соціально-нормативної концепції.

Для наочності наведемо декілька прикладів: а) гр. А., будучи незадоволеною сумісним життям зі своїм співмешканцем гр. Б, який після звільнення з місць позбавлення волі пиячив та знущався над нею, отримує пропозицію від гр. Д. та гр. Т., згідно з якою останні беруть на себе зобов'язання позбавити гр. Б. життя за винагороду у 200 доларів США, на що гр. А., після деяких коливань, погоджується. Однак, отримавши кошти, гр. Д. та гр. Т. зникають, не виконавши замовлення. Чи можуть у цьому разі гр. Д. та гр. Т. бути притягнені до кримінальної відповідальності за шахрайство? б) гр. Р. проник у житло гр. Ж. та заволодів трьома спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації (спрямованим мікрофоном та двома радіозакладними пристроями) і трьома гладкоствольними мисливськими рушницями, які були придбані гр. Ж. та зберігалися без відповідного дозволу. Чи може гр. Р. бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 185 КК, якщо йому було відомо, що зазначені предмети гр. Ж. зберігає вдома незаконно? в) гр. П. здійснив проїзд на заборонений сигнал світлофору та був зупинений співробітника-

ми патрульної поліції. Намагаючись «домовитися», він передав патрульним 500 грн. за «звільнення» його від адміністративної відповідальності. Але після одержання грошей (без наміру виконати зобов'язання) поліцейські негайно склали на гр. П. протокол про порушення правил дорожнього руху. Чи є в діях патрульних склад злочину, передбачений ст. 368 КК України? г) гр. К. працював егерем. Під загрозою звільнення з роботи за відсутність протоколів про порушення правил полювання з боку свого безпосереднього керівника та бажаючи допрацювати до пенсії, він склав декілька протоколів про порушення відповідних правил мисливцями, які вже померли і сплатив штрафи за цими протоколами з власних коштів. Чи міститься у діях гр. К. склад злочину, передбачений ст. 366 КК України? д) власник приватного підприємства гр. Н., не маючи ліцензії на виробництво алкогольних напоїв, відкрив підпільний цех, де зі здобутого шляхом порушення митних правил спирту етилового у великих об'ємах виробляв горілку, яку збував через торгівельну мережу. Отримані таким чином кошти гр. Н. у звітних документах свого підприємства не відображав. Чи може він бути притягнутий до відповідальності за ст. 212 КК України?

Як зазначалося вище, теорія цивільного права розглядає власність як відносини між людьми щодо речей. Що ж стосується характеру цих відносин, то і Конституція (ч. 7 ст. 41), і Цивільний кодекс України (ч. 5 ст. 319) наполягають на тому, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян чи інтересам суспільства. Тому правочини, які вчиняються з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства є недійсними, а все отримане за такою угодою, за наявності умислу в обох сторін, звертається у дохід держави (с. 228 ЦК). У теорії цивільного права особливо наголошується на тому, що правовий захист не надається жодним правам чи інтересам, які б могли виникнути з дії, що порушує публічний порядок, тобто коли є очевидним, що особа виражає свою волю на вчинення таких дій, які порушують норми публічного права, що виражається, як правило, у вигляді злочину чи адміністративного правопорушення [32, с. 307, 308].

Таким чином, об'єктом кримінально-правової охорони можуть бути не будь-які відносини між людьми щодо речей, а лише у сфері правомірної поведінки, відносини необхідні, позитивні, а тому й соціально-корисні. При шахрайстві потерпілий, будучи введеним в оману, передає винному майно, вважаючи, що це є правомірним, необхідним або вигідним для нього, що він зобов'язаний це зробити. А тому все отримане за такою угодою згідно зі ст. 228 ЦК має бути йому повернуто. Так, якщо особи, які представилися «співробітниками правоохоронних структур» вчиняють «обшук» і вилучають цінні речі, вони вчиняють шахрайство, а тому все вилучене має бути повернуто власникові. Якщо ж особа, розпоряджаючись своїм майном, усвідомлює, що діє протиправно, зокрема передає його як неправомірну вигоду, такий соціальний зв'язок не може визнаватися соціально-корисним. Із цих позицій немає підстави для притягнення до кримінальної відповідальності за шахрайство, наприклад, особи, яка, переодягнувшись у форму співро-

бітника патрульної поліції, отримує неправомірну вигоду від порушників правил дорожнього руху за «вирішення» питання без складання протоколу. До речі, на таких самих позиціях стоять і чинні КК та КПК у межах інституту спеціальної конфіскації. Гроші, цінності та інше майно, які призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення, конфіскуються (п. 2 ч. 1 ст. 96² КК, п. 2 ч. 9 ст. 100 КПК). Спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, які (згідно із законом) підлягають поверненню власникові (ч. 5 ст. 96² КК). Її застосування може здійснюватися тільки після доведення в судовому порядку стороною обвинувачення, що власник (законний володілець) грошей, цінностей та іншого майна знав про їх незаконне походження та/або використання (ч. 10 ст. 100 КПК України). Антисоціальні відносини (злочинна або незаконна угода, укладена між правопорушниками, угода, спрямована на використання всупереч закону державної, комунальної або приватної власності з корисливою метою, використання громадянами майна, що перебуває у їх власності, на шкоду інтересам суспільства, правочини щодо відчуження викраденого майна, правочини, що порушують правовий режим вилучених з обігу або обмежених в обігу об'єктів цивільного права, інші типи антисоціальних зв'язків, зокрема пов'язані з участю в організованих без дозволу азартних іграх (карти, рулетку, «наперсток» та інші) на гроші, речі та інші цінності, або пов'язані з наданням послуг сексуального характеру), за жодних обставин, не підлягають кримінально-правовій охороні і не мають включатися до предмета кримінального права. Притягуючи особу, яка одержала винагороду за виконання вбивства на замовлення, але не виконала його, або особу, яка не є посадовою, а видає себе за таку та одержує неправомірну вигоду за виконання чи невиконання будь-яких дій в інтересах того, хто її передав, проте не вчинює цих дій до кримінальної відповідальності за шахрайство (саме на такому вирішенні питання наполягає Пленум Верховного суду України у п. 9 постанови від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику у справах про хабарництво») правозастосовувач фактично бере під охорону антисоціальні відносини. Якщо врахувати особливості охоронної функції кримінального права, то порушені таким чином антисоціальні відносини мають бути відновлені, один з учасників угоди має бути визнаний потерпілим з усіма правовими наслідками. Виникає досить парадоксальна ситуація: цивільне право визнає таку угоду недійсною та такою, що суперечить інтересам держави і суспільства, а кримінальне – охороняє її. Це протиріччя буде виникати завжди, якщо питання щодо предмета кримінально-правового регулювання буде вирішуватися не крізь призму охоронюваних суспільних відносин, а кримінальному праву, поряд із цивільним, також буде відводитися роль регулятора майнових та особистих немайнових відносин із використанням «власних» кримінально-правових категорій. Таким чином, повертаючись до наведеного вище прикладу із замовним вбивством, слід зазначити, що гр. Д. та гр. Т. не можуть бути притягнуті до відпові-

дальності за шахрайство у зв'язку з відсутністю об'єкта посягання. Водночас необхідно підкреслити, що кримінально-правова оцінка вчиненого є можливою щодо обох учасників злочинної угоди. Дії особи, яка отримала винагороду за вбивство на замовлення, але не виконала його або дії особи, яка отримує гроші чи інші цінності, видаючи себе за службову, а насправді такою не є, мають кваліфікуватися як підбурювання до організації вбивства на замовлення або як підбурювання до підкупу службової особи відповідно, оскільки об'єкти цих діянь – життя людини та нормальне функціонування апарату публічного управління – є цілком належними.

Порозуміння власності (як відносин між людьми щодо речей) означає, що форма привласнення цих речей може бути лише законною. Так, згідно з додатком № 1 до постанови ВРУ від 17 червня 1992 р. «Про право власності на окремі види майна», у власності громадян не можуть перебувати спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації (п. 7). Згідно з додатком № 2 цієї постанови громадяни набувають право власності на вогнепальну гладкоствольну мисливську зброю, якщо вона придбана ними з відповідного дозволу. Таким чином, особа, яка придбала зазначені предмети всупереч встановленому порядку, не може вважати ці речі своїми, а всі інші – чужими. Звідси постає, що гр. Р. не може відповідати за ч. 3 ст. 185 КК, якщо він був добре обізнаний про те, що гр. Ж. зберігав зазначені предмети незаконно. У цьому випадку є підстави лише для притягнення його до відповідальності за ст. 162 КК. Якщо ж особа не була обізнана щодо характеру придбання цих речей, то залежно від спрямованості її умислу вчинене може бути кваліфіковано лише як замах на крадіжку з проникненням у житло, тобто буде мати місце замах на неналежний об'єкт. До речі, саме з цих причин, не може бути кваліфікована як закінчена крадіжка і так звана «крадіжка викраденого», хоча у літературі пропонується інше вирішення цього питання.

Як зазначалося вище, саме по собі одержання неправомірної вигоди не може ще бути достатньою підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності, якщо це не спрямовано на заподіяння шкоди відповідним об'єктам – політичним правам громадян, нормальному функціонуванню апарату публічного управління тощо. Обмеження підстави кримінальної відповідальності відносинами з надання-одержання неправомірної вигоди – це наслідок ігнорування (навіть на законодавчому рівні – ст. 160 КК) тієї обставини, що злочин завжди має заподіювати шкоду охоронюваним КК суспільним відносинам. У наведеному вище випадку з патрульними цього не відбувається (навіть не створюється загроза заподіяння такої шкоди), тому підстави для притягнення їх до відповідальності за ст. 368 теж немає. Що ж стосується водія, то він може бути покараний за замах на надання неправомірної вигоди із застосуванням спеціальної конфіскації за рішенням суду у власність держави грошей, які призначалися для схилення особи до вчинення злочину (п. 2 ч. 1 ст. 96² КК).

Складання службовою особою завідомо неправдивих офіційних документів, на відміну від попереднього випадку, спрямоване на нормальне

функціонування апарата публічного управління (єгер є представником влади), оскільки службові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції).

Підроблені офіційні документи (так зване інтелектуальне підроблення) є соціально-шкідливими предметами, які абсолютно заборонені, оскільки жоден суб'єкт не має права на їх складання і виступають як структурна частина самої злочинної дії. Ця дія дійсно спрямована на нормальне функціонування апарата публічного управління. Однак у разі з гр. К., вона не може бути визнана суспільно небезпечною, оскільки не здатна заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Виходячи з конструкції ч. 1 ст. 366 КК, законодавець, на жаль, орієнтує правозастосувача на встановлення предмета злочину, що, на його думку, є цілком достатнім. Можливості службового підроблення заподіяти істотну шкоду об'єктові кримінально-правової охорони майже не враховуються. На відміну від діянь, передбачених ст. 364 чи ст. 365, які є більш тяжкими злочинами, він не пов'язує «поріг» кримінальної відповідальності за службове підроблення зі шкодою, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (п. 3 примітки до ст. 364 КК). Ця ситуація, як і у разі з неправомірною вигодою, сприяє притягненню до кримінальної відповідальності особи за сам факт службового підроблення, що абсолютно необґрунтовано. Не можна не звернути увагу й на ту обставину, що за законодавством інших країн службове підроблення розуміється, насамперед як корисливий злочин (ст. 314 КК Республіки Армєнія, ст. 332 КК Республіки Молдова). Таким чином, слід дійти висновку, що хоча дії гр. К. і були спрямовані на нормальне функціонування апарата публічного управління, але не здатні були заподіяти йому істотної шкоди, тому провадження щодо нього має бути закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України.

Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) є злочином проти суспільного господарського порядку, який пов'язується лише з правомірною поведінкою суб'єктів господарювання та інших учасників цих відносин, тому є необхідним та соціально-корисним. Зрозуміло, що його складником не можуть бути соціальні зв'язки, які хоча і є досить ефективними в плані швидкого збагачення, але пов'язані з незаконною діяльністю їх учасників.

Звідси випливає, що ухилення від сплати податків із доходів, отриманих незаконним шляхом, не посягає на суспільний господарський порядок, а спрямоване на антисоціальні відносини, які не є об'єктом кримінально-правової охорони. Проте законодавець займає дещо іншу позицію. Так, наприклад, відповідно до ст. 164.2.12 чинного Податкового кодексу України, до загального оподаткованого доходу платника податку включаються також кошти або майно (нематеріальні активи), отримані платником податку як хабар, викрадені чи знайдені як скарб, не зданий державі, згідно із законом, у сумах, які визначені обвинувальним вирок

суду незалежно від призначеної міри покарання. Цей припис фактично ототожнює законні джерела формування оподаткованого доходу та незаконні способи збагачення. Оподаткування доходів, отриманих злочинним (розкрадання, одержання неправомірної вигоди, умисне вбивство на замовлення чи з корисливих мотивів, торгівля людьми, їх органами або трупамі, торгівля наркотичними засобами) або незаконним (проституція, азартні ігри, реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв або тютюнових виробів, неправомірні угоди між підприємцями та ін.) шляхом, не тільки легалізує ці види діяльності, а й повністю знищує межу між соціальними (прийнятними) суспільними відносинами, які є об'єктом кримінально-правової охорони та антисоціальними відносинами, які таким не є. У цьому разі основне завдання буде полягати лише в тому, щоб податки до бюджету сплачувалися справно та своєчасно.

У зазначеному сенсі цілком логічними виглядають пропозиції щодо легалізації проституції, наприклад, шляхом патентування, обігу наркотичних засобів, насамперед легких наркотиків, органів людини і т. ін. Сучасній практиці відомі навіть випадки доволі масштабної торгівлі трупами, яку у згаданій площині теж можна запропонувати легалізувати та оподаткувати, а в перспективі і кілерство, наприклад, шляхом ліцензування. За такого підходу прийдеться змиритися з тезою «заробляй як завгодно, але своєчасно сплачуй податки до бюджету», відмовитися від мети утвердження суспільного господарського порядку в економічній системі України та зняти з порядку денного питання щодо соціального призначення кримінально-правових норм. З урахуванням викладеного, питання щодо наявності складу злочину, передбаченого ст. 212 КК, у діях гр. Н. теж слід вирішити негативно. Він має нести відповідальність тільки за ст. 204 КК України, хоча у сучасній літературі переважає протилежна точка зору [33, с. 477].

Висновки. Завершаючи аналіз об'єкта злочину з позицій запропонованої соціально-нормативної концепції, яка спрямована на максимальну матеріалізацію цього поняття, визначення сфер його впливу та виявлення інструментальних можливостей під час розв'язання кримінально-правових конфліктів, ще раз підкреслимо, що саме у цих напрямках, на наше переконання, можливе підвищення статусу цього елемента складу злочину (як невід'ємної частини предмета кримінального права).

Література

1. Кримінальне право України. Судові прецеденти (1864-2007р.р.) / За ред. В.Т. Маляренка. Київ: Освіта України, 2008. 1104 с.
2. Уголовно-процесуальный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Под общей ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. Харьков: Одиссей, 2005. 968 с.
3. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / За ред. В.О. Навроцького. Київ: Юрінкомінтер, 2013. 712 с.
4. Чугуніков І.І. «Непозитивістське» праворозуміння як засіб подолання кризи кримінальної галузі: міфи та реальність. Вчені записки Таврійського Національного університету імені В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки». Т. 29 (68). № 2. 2018. С. 116–124.
5. Фойницький І.Я. Курс уголовного права. Часть Особенная. Посягательства личные и имущественные. Санкт-Петербург, 1901. 350 с.

6. Коржанский Н.И. Развитие учения об объекте преступления в науке советского уголовного права. Становление и развитие советского уголовного законодательства. Волгоград, 1973. С. 38–47.
7. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
8. Чугуніков І.І. Об'єкт злочину як підстава для побудови системи Особливої частини Кримінального кодексу України. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. /IX / редкол.: С.В. Ківалов та ін.; відп. за вип.. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2010. С. 389–406 (440 с.).
9. Лихова С.Я. Свобода віросповідання в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. м. Одеса, 25 травня 2018 року. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 30–34 (260 с.).
10. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. Москва: Зерцало, 1999. 592 с.
11. Пудовочкин Ю.Е. Учение о преступлении: избранные лекции. Москва: Юрлитинформ, 2010. 280 с.
12. Балабанова Д.О. Порушення вимог теорії криміналізації при впровадженні кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень (ст. 401 КК України). Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 травня 2018 року. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», 2018. С. 75–77 (260 с.).
13. Общетеоретическая юриспруденция: учеб. курс: [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. Одеса: Феникс, 2011. 436 с.
14. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол.: В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2012. 1128 с.
15. Вечерова Є.М. Фіксація цінностей у кримінальному праві: окремі аспекти питання. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 172–176 (784 с.).
16. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / За ред. Є.О. Харитонов. Харків: Одісей, 2007. 1280 с.
17. Кримінальне право України: Особлива частина: [підручник] / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Харків: Право, 2015. 680 с.
18. Емельянов В.П. Концептуальные аспекты исследования объекта преступления. Право и политика. 2002. № 10. С. 61–72.
19. Емельянов М.В. Кримінальна відповідальність за шахрайство: [монографія]. Харків: Право, 2014. 176 с.
20. Емельянов В.П. Щодо визначення предмета злочину та класифікація об'єктів злочинів: дискусійні питання. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. № 17. С. 230–234.
21. Фесенко Є.В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції. Адвокат. 2003. № 6. С. 10–16.
22. Кваліфікація злочинів: [навч. посібник] / [Г.М. Анісімов, О.О. Володіна, І.О. Зінченко та ін.]; за ред. М.І. Панова. Харків: Право, 2016. 365 с.
23. Налуцишин В.В. Кримінальна відповідальність за хуліганство (ст. 296 КК України): [монографія]. Харків: Харків юридичний, 2009. 252 с.
24. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та система заходів з його охорони: [монографія]. Київ: Атіка, 2004. 280 с.
25. Трайнин А.Н. Общее учение о составе преступления. Москва: Госюриздат, 1950. 520 с.
26. Гуторова Н.А. Уголовное право Украины: Особенная часть: [конспект лекций]. Харьков: Одиссей, 2003. 320 с.
27. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву. Москва: Госюриздат, 1960. 229 с.
28. Олійник П.В. Предмет злочинів проти власності: поняття, види, кримінально-правове значення: монографія. Харків: Право, 2011. 208 с.
29. Глистин В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений). Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1979. 127 с.

30. Музика А.А., Лашук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: ПАЛІВОДА А.В., 2011. 214 с.

31. Гринчак С.В. Кримінальна відповідальність за незаконну трансплантацію органів або тканин людини: монографія / наук. ред. Л.В. Дорош. Харків: Право, 2011. 296 с.

32. Цивільне право: [підручник]: у 2-х т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, М.В. Домашенко та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2014. Т. 1. 656 с.

33. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Грищук, А.В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ: Юрінкомінтер, 2018. 1104 с.

А н о т а ц і я

Чугуников І. І. Соціально-нормативна концепція об'єкта злочину (кримінального правопорушення). – Стаття.

У статті аналізується кримінально-правова природа такого елемента складу злочину, як об'єкт. Робиться висновок про те, що, незважаючи на його загально визнаний обов'язковий характер під час вирішення питання щодо наявності підстави кримінальної відповідальності, це поняття переважно визначається поза нормативними межами і позиціонується як суто соціологічне, що позбавляє його будь-яких прикладних можливостей та призводить до штучного розширення предмета кримінально-правового регулювання, а у підсумку – до розмиття предмета кримінального права, взагалі. Із метою подолання зазначеної тенденції пропонується соціально-нормативна концепція об'єкта злочину.

Ключові слова: підстава кримінальної відповідальності, склад злочину, об'єкт злочину, предмет кримінального права, соціально-нормативна концепція.

А н н о т а ц и я

Чугуников И. И. Социально-нормативная концепция объекта преступления (уголовного правонарушения). – Статья.

В статье анализируется уголовно-правовая природа такого элемента состава преступления, как объект. Делается вывод о том, что, несмотря на его общепризнанный обязательный характер при решении вопроса о наличии основания уголовной ответственности, это понятие преимущественно определяется вне нормативных рамок и позиционируется как сугубо социологическое, что лишает его каких-либо прикладных возможностей и приводит к искусственному расширению предмета уголовно-правового регулирования, а, в конечном счете – к размыванию предмета уголовного права, в целом. С целью преодоления отмеченной тенденции предлагается социально-нормативная концепция объекта преступления.

Ключевые слова: основание уголовной ответственности, состав преступления, объект преступления, предмет уголовного права, социально-нормативная концепция.

S u m m a r y

Chuhunikov I. I. Social and regulatory concept of target of crime (criminal offence). – Article.

The article analyzes criminal law nature of such element of a crime as a target. The author concludes that though it is recognized as mandatory for identification of the basis for criminal liability, yet this notion is generally defined outside the regulatory framework and is described as purely social, thus stripping it of any application possibilities and leading to artificial expansion of the subject of the criminal law control, and eventually, to blurring the subject of the criminal law on the whole. In order to overcome this trend, the author suggests a social and regulatory concept of a target of a crime.

Key words: basis for criminal liability, elements of a crime, target of a crime, subject of the criminal law, social and regulatory concept.